

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

KATEDRA SPOLEČENSKÝCH VĚD

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Bc. Veronika Rozkošná

Problematika ženské emancipace v českých zemích v 19. století

Obor: Učitelství základů společenských věd a občanské výchovy pro střední školy a 2.
stupeň ZŠ

Olomouc 2012

Vedoucí práce: PhDr. Petra Zimy, Ph.D.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze uvedené prameny a literaturu.

V Olomouci dne

.....

Veronika Rozkošná

OBSAH

1. Úvod.....	4
2. Počátky podřadného postavení žen.....	10
2.1. Dávnověk.....	10
2.2. Židovství.....	16
2.3. Křesťanství.....	18
2.4. Emancipační hnutí.....	23
3. Společenské rozdíly v postavení mužů a žen.....	26
4. Ženské vzdělávání.....	30
4.1. Vliv osvícenství na vzdělávání v českých zemích.....	30
4.2. Dívčí vzdělávání do první poloviny 19. století.....	31
4.2.1. Elementární vzdělávání.....	31
4.2.2. Vyšší dívčí školy.....	34
4.3. Dívčí vzdělávání ve druhé polovině 19. století.....	38
4.3.1. Elementární vzdělávání.....	38
4.3.2. První dívčí gymnázium.....	42
4.3.3. Vysoké školy.....	46
5. Ženské spolky.....	48
5.1. Obecně.....	48
5.2. Ženská spolková činnost.....	50
6. Boj o ženská povolání.....	58
7. Politické aktivity žen.....	64
8. Ženské sportování.....	69
9. Závěr.....	74
10. Prameny a literatura.....	76
11. Elektronické zdroje.....	79

ÚVOD

Za téma své diplomové práce jsem si zvolila ženskou emancipaci v českých zemích v průběhu devatenáctého století. Ve své práci se zabývám zejména dobou nástupu ženské emancipace, jejím průběhem až po konec její počáteční fáze. Toto období jinak také označováno jako první vlna feminismu, je vymezeno dvěma významnými historickými milníky, jsou to velká francouzská revoluce a začátek první světové války, po níž bylo ve většině evropských zemích ženám přiznáno hlasovací právo. Nemohu rovněž nevynechat historické procesy a vztahy, které se podílely na vytvoření nerovného postavení žen, a proto budu muset zajít do starší historie, abych fenomén ženské emancipace mohla zařadit do celkového kontextu.

Devatenácté století bylo století bohaté na řadu změn zasahujících prakticky do všech oblastí života. Na počátku stály dvě významné události - první z nich, která nastartovala proces industrializace a ovlivnila ekonomickou, sociální a demografickou podobu Evropy, byla průmyslová revoluce v Anglii. Druhá se týkala politických změn odvozených z revoluce ve Francii. Průmyslová revoluce a industrializace byla umožněna díky všeobecnému pokroku, novým technologiím, rozvoji dopravy a dalším. Většina obyvatel stále žila na venkově, ale přitom velká část z nich stále častěji odcházela do měst za prací. Uvnitř měst vznikaly nové čtvrti a svým charakterem se přetvářely na velkoměsta. Společnost se z venkovské měnila na městskou. Nejen urbanizace, ale i nová skladba obyvatelstva měly vliv na utváření sociální podoby společnosti. Objevují se nové společenské vrstvy obyvatel – buržoazie a dělnictvo a upadá vliv šlechty a církve. Roste vzdělanost, zlepšují se životní podmínky lidí, zvyšuje se jejich mobilita, lidé často migrují za prací, vzniká fenomén volného času, který dává prostor pro koníčky a záliby, rozšiřuje se cestování, zlepšuje se hygiena, snižuje se úmrtnost a zvyšuje se přírůstek obyvatel, vznikají liberální a konzervativní proudy, dochází k demokratizaci společnosti a další.¹ Devatenácté století bylo jedno z nejprogresivnějších období, které po dlouhých staletích spustilo procesy, jež mohly osvobodit člověka z jeho okovů.

Pojem feminismus je dnes do jisté míry vnímán trochu kontroverzně a spíše negativně. V dnešní době se na feminismus může nahlížet z několika pohledů. Je to téma,

¹ Lenderová, M. – Jiránek, T. – Doušová, H.: *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*. 1. díl: Dějiny hmotné kultury. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2001. s. 15-26.

kteře k sobě stále dokáže poutat pozornost veřejnosti medializováním jednotlivých případů, ale jen pokud jsou dostatečně zajímavé. Jiná část zúčastněných považuje propagaci feminismu za své životní poslání a pro jiné představuje celosvětové nebezpečí.² Dvě třetiny obyvatel se k jakékoli formě feminismu staví záporně, protože feminismus považují za extrémní hnutí reprezentované sufražetkami na konci 19. století, jejichž hlavním cílem byl agresivní boj proti mužům.³ Proto je důležité, abychom se přidrželi primárního chápání feminismu jako termínu označujícího soustavu historických procesů, do nichž řadíme liberalizační a demokratizační tendence, které se formovaly v minulých dvou stoletích. Ženská emancipace se začala pomalu formovat během první poloviny devatenáctého století a výrazněji pak v jeho druhé polovině. Avšak s pojmem feminismus se v publikacích poprvé setkáváme až 1901, chvíli předtím se již objevilo ve Francii a ve 20. století, přesněji řečeno po první světové válce, došlo k jeho mezinárodnímu rozšíření. Ovšem jeho smysl zůstal v 19. století stejný, jako je dnes. Feminismus neznamenal snahu žen být jako muži, neohrožoval je a ani se nechtěl nad nimi vyvyšovat, usiloval o studium a pojmenování rozdílností.⁴

Podívejme se nyní, jak tento pojem definuje slovník. Feminismus neboli „snaha o rovnoprávnost žen; v současnosti nejen ideologie zahrnující různé myšlenkové proudy, ale i třídně a sociálně diferencované společenské hnutí. V 19. století vznikl feminismus liberální (feminismus rovných práv), usilující o odstranění některých forem diskriminace žen (např. politické, majetkové, ve vzdělání, v zaměstnání), a feminismus marxistický, usilující o třídní emancipaci žen. V 60. a 70. letech 20. století vznikl feminismus radikální, bojující proti dominanci mužů ve všech sférách života, a feminismus sociální, analyzující patriarchální společnost nejen z hlediska třídního, ale i z hlediska pohlaví.“⁵

Ženská otázka se zabývalo právem žen na určení svého místa ve společnosti, rozvojem osobnosti a s tím souvisejícím obecným blahem týkající se všech. Ženská

² Brož, Jindřich. *Feminismus: ideologie směřující k totalitarismu*. 1999. (cit. 2012-04-02). Dostupné z: <http://feminismus.stylove.com/>

³ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 18.

⁴ Bocková, Gisela: *Ženy v evropských dějinách*. Od středověku do současnosti. Praha: Lidové noviny, 2007. s. 113.

⁵ *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích II*. Praha: Diderot, 1999.

problematika byla v historii vždy určována vlastními proměnami současnosti a vždy se jednalo o ekonomicko-sociální a kulturní problémy. Ženské hnutí můžeme vnímat jako kulturně vzdělávací proces, který byl ovlivňován změnami určenými stoletím. Ženy byly nuceny jednat a reagovat ve vztahu k ostatním aspektům společnosti a okolnostem, v nichž se pohybovaly a náležely, jednalo se například o církev, společenskou třídu, národ a stát. Zaměstnávalo je mnoho dílčích otázek v nespočtu různých oblastí, kde se projevovalo hierarchické uspořádání pohlaví, a vznikaly nové pohledy, které někdy narážely na ty staré a někdy se navzájem prolínaly.⁶

Počátky vzniku emancipačního hnutí bychom bezesporu měli spatřovat v nástupu velké francouzské revoluce, jejíž význam sahal daleko za hranice své země. Francouzská revoluce roku 1789 spustila proces společenských, politických a ideologických změn, které se dotkly většiny evropských států. Obzvláště jeden nový myšlenkový směr měl velký podíl na pozdější formování novodobého společenského uspořádání – osvícenství. V podstatě se jednalo o intelektuální, filozofické a vědecké zkoumání lidských možností a poznávání světa. Zabývalo se aplikací nových poznatků v rámci starých způsobů myšlení a staré pravdy byly podrobovány novým kritickým a rozumovým způsobům uvažování. Nemůžeme v tomto hnutí rovněž opominout důležité úvahy týkající se člověka, rodiny, manželství a vztahy mezi pohlavími, jelikož přišlo s řadou podnětných myšlenek a názorů týkající se rovnosti lidí a lidských práv, které daly impuls k formování ženského hnutí. Osvícenství společně s francouzskou revolucí přineslo nový pohled do ženského uvědomění, jelikož od této chvíle bylo možné a dokonce nutné napadnout mužskou nadřazenost. Jeho hlavní přínos z hlediska ženské problematiky bylo vytvoření konceptu moderní ženy, poněvadž se začaly vyvíjet nové názory na povahu žen a jejich roli ve společnosti. Osvícenství se stalo pomyslnou hranicí mezi starým a novým systémem.⁷

Osvícenská slova o lidských právech, občanských právech a povinnostech se zdála být ideální příležitostí vstupu žen na politickou scénu v rovnoprávném postavení, avšak opak byl pravdou. Žádný z osvícenských mužských myslitelů neměl touhu

⁶ Bocková, Gisela. *Ženy v evropských dějinách*. Od středověku do současnosti. Praha: Lidové noviny, 2007. s. 113-114.

⁷ Abramsová, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. s. 7-23.

poskytnout tato práva také ženám. Přesto však tento myšlenkový směr položil základy, pomocí nichž evropské ženy získaly argumenty v boji za dosažení rovnoprávnosti, které jim osvícenství přisoudilo. Zajímavou skutečností však zůstává, že většina evropských států přisoudila lidská práva dříve mužům pocházejících z dělnických vrstev, než ženám, která se o tato práva zasloužila. Osvícenské myšlení v mnohém napomohlo a dalo vzniknout ženským emancipačním snahám, ale existoval také jejich protipól. Radikálně odlišný přístup vyvolaný neochotou francouzské revoluce přiznat ženám práva, jenž měl za následek úpadek postavení žen, a celoevropský vzestup ideologie, která ženě jasně vymezila prostor v domácnosti. Ideologie tzv. oddělených sfér vytýčila ženě sféru domova a muži sféru světa, tedy práce, politiky a zábavy. Jinak také ideologie rodinného krbu znamenala pro mnohé ženy uvěznění, protože byla natolik vlivná, že ji ani radikální ženy nemohly odmítnout. Na základě této ideologie se pro boj za zrovnoprávnění žen vytvořil koncept tzv. rovnosti v odlišnosti, což v praxi znamenalo, že ženy jsou rovnoprávné s muži právě pro jejich odlišné vlastnosti. A tyto rozdíly mezi pohlavími odkázalo ženám přes všechna slova o rovnosti právě osvícenství.⁸

V devatenáctém století s příchodem kapitalistické průmyslové společnosti se začal naplno prosazovat model oddělených sfér, který ženám striktně vymezil oblast v domácnosti a mužům místo ve světě. Logicky tím došlo k poklesu moci žen, které tak byly téměř uvězněny ve svých domácnostech a byly omezovány různými pojetími jejich ženskosti, která byla posuzována z hlediska zbožnosti, čistoty, podřízenosti a duchovního mateřství. Ve svých důsledcích industrializace přinesla mnohé změny i v oblasti ženské otázky, teorie rodinného krbu s kultem tzv. pravého ženství ženám přisoudil pocit jakéhosi zvláštního osudu a ženy se paradoxně začaly cítit morálně nadřazené mužům. Začaly si vytvářet oddělenou ženskou kulturu, která byla zaměřena převážně na církev, domov a filantropii. Tento jev se nakonec rozvinul v proto-feministické povědomí.⁹

„Dlouhé“ 19. století je charakteristické množstvím převratných změn a událostí dotýkajících se všech oblastí života, ať už se jednalo o velkou politiku či životní styl. Politika stále zůstávala doménou mužů, ale stále častěji se začaly ozývat hlasy trvajících na

⁸ Abramsová, Lynn. *Zrození moderní ženy. Evropa 1789-1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. s. 8-9.

⁹ Tamtéž, s. 11-12.

změnách. Během druhé poloviny 19. století dochází k bourání předsudků a stereotypů ohledně ženského údělu, jejich schopnostech a postavení. Ženská otázka se v 19. století zařadila do soustavy mnoha nových sociálních, politických a ekonomických jevů.¹⁰ Nastupující hospodářské změny ovlivnily postavení ženy v rodině i ve společnosti a následně si vynutily změny v oblasti dívčí výchovy a vzdělání. Tyto aspekty nakonec přispěly k tolerování výdělečné činnosti žen středních vrstev. Absolventky nově vznikajících dívčích škol, hledající si zaměstnání, narušovaly pevně vžitě představy o muži jako jediném živiteli rodiny. Ženy se začaly zajímat o veřejné dění, zakládaly spolky, pořádaly dobročinné akce, navštěvovaly přednášky a různé vzdělávací kurzy. Tímto procesem docházelo k narušování bariér a hranic vymezených mezi světem soukromým a veřejným.

Ženské hnutí se stalo významným fenoménem 19. století a probíhalo zároveň v Evropě i v zámoří. Často je také označováno jako ženská emancipace, čímž se myslí proces zrovnoprávnění žen s muži. V této souvislosti se český feminismus neprojevoval jako touha žen být jako muži a nechtěl se nad ně nijak vyvyšovat. Zaujal koncepci spolupráce a vzájemné podpory.¹¹ V českých zemích můžeme najít první veřejné projevy ženské činnosti ve 40. letech související s rozvojem společenského a kulturního života. Rok 1848 nebyl jen rokem revolučním, ale byl především důležitým mezníkem pro utváření moderní občanské společnosti. I když se s pojmy občan a občanská společnost setkáváme až v letech 60.¹²

V českých zemích byly v procesu emancipace nejdůležitější měšťanské střední vrstvy, které se zvláště od druhé polovinu 19. století začaly zabývat otázkami spjatých s rodinou, domácnostmi, mateřstvím, vlastenectvím a vzděláním.

Svou práci jsem rozdělila do několika částí. V prvním tématu bych se chtěla zabývat počátky nerovností mezi pohlavími, bez kterých by mi práce nebyla ucelená, dále

¹⁰ Bahenská, M. a kol. *Ženy na stráž!* České feministické myšlení 19. a 20. století. Praha: Masarykův ústav, 2010. s. 8.

¹¹ Malínská, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč?* Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století. Praha: Libri, 2005. s. 11-12.

¹² Bahenská, M. a kol. *Ženy na stráž!* České feministické myšlení 19. a 20. století. Praha: Masarykův ústav, 2010. s. 9.

ženskými spolky, vzděláváním, politickou aktivitou žen, sportovními činnostmi, boji o ženská povolání a otázkami manželství, sňatku, rodiny. Část z těchto témat se navzájem prolíná, neboť je není možno od sebe oddělit, například ženské spolky mají velmi úzké vazby na vzdělávání, protože právě skrze spolky byl definován požadavek na rozvoj dívčího školství, jehož prostřednictvím vznikaly první školy. Všechna témata spolu navzájem souvisejí, a proto je možné, že se na některých místech budu opakovat, ale jen proto, abych vše uvedla do kontextu.

Počátky podřadného postavení žen

Dávnověk

Počátky podřadného postavení žen se vztahují k historickým a dějinným událostem a právě jejich pochopení nám může podat vysvětlení, jak a proč tato situace nastala. Pro chápání dějů je klíčové pochopení jejich příčin, protože právě tato kauzalita pomáhá celý problém ozřejmit. Já se tedy zaměřím na historické souvislosti, které se svou významností zasloužily o několika tisíciletý společensko-politicko-generační vývoj, jenž zapříčinil mocenský pád žen a přisoudil jim podřadné místo na dně společnosti. Chtěla bych zmínit ty nejpodstatnější a nejdůležitější historické jevy, a proto budu muset zajít do hlubší minulosti. V krátkém podání zde nastíním společenské procesy od dějin počátků lidstva.

Pokud se chci blíže podívat na počátky vzniku nerovnosti mezi pohlavími, musím jít hlouběji do dávné minulosti, přesněji řečeno do pravěku. V paleolitu a stejně tak v neolitu byla ženskost spojována s životadárnou silou, se vznikem a uchováním života. Její plodnost byla spojována s plodností země, s životem a hojností. Význam ženy jako dárkyně nového života vedl k přesvědčení, že z ní pochází i ostatní rostlinný a živočišný život, a proto se setkáváme se vznikem kultu Bohyně Matky. Mužský princip hrál v tomto procesu okrajovou roli, jelikož životadárné a život udržující síly byly přisuzovány ženám. Tento model paleolitické společnosti pozvolně přešel do neolitu, v jehož časovém rámci se uskutečnila agrární revoluce a došlo k první dělbě práce. Ovšem i přes tyto zásadní změny se charakter rovnostářské společnosti mezi mužem a ženou nezměnil.¹³

V paleolitu dominovala dělba práce mezi mužem a ženou, přičemž u žen se přihlíželo k jejich mateřské funkci. Paleolitická společnost měla pevně danou strukturu hierarchie podléhající této dělbě práce a zajišťující přežití skupiny. Úloha ženy byla v počátcích lidstva velmi významná – udržovala a zachovávala lidský rod. Plodnost ženy byla pro celé společenství naprosto zásadní a uctívání kultu plodnosti poukazuje na rovnocenné postavení ženy v tehdejší společnosti. Polyteismus, typický pro nejstarší

¹³ Eislerová, Riane: *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. s. 27-39.

kultury, byl podle historika Krejčího, poslední fází ve vývoji lidstva, kdy naposledy existovala mezi pohlavími rovnost, kterou se až moderní společnost snaží obnovit.¹⁴

Neolitická společnost pokračovala v dělbě práce mezi pohlavími, a přesto v ní ještě neexistovala nadřazenost jednoho nad druhým. Spíše naopak, pro toto období je charakteristické matrilineární uspořádání, to znamená, že se dědilo v ženské linii. Vše nasvědčuje tomu, že neolitická společnost byla více méně mírumilovná a svědčí pro to fakt, že se v tomto období neseťkáváme s obrazy válečníků, nenacházíme bohaté hroby náčelníků, chybí velké zásoby zbraní a až na výjimky chybí vojenská opevnění, ta se začala objevovat až postupně. Stále byly uznávány a respektovány síly přírody a uctíván život. Všudypřítomná Bohyně, Velká matka byla hlavou posvátné rodiny ve všech svých aspektech a stejně tak byli její mužští členové – manžel, syn, bratr – chápáni jako božské bytosti. Na rozdíl od pozdějšího křesťanství, kde byl hlavní postavou všemocný Otec a po něm následoval jeho syn Ježíš Kristus. Oba dva byli božští a nesmrtelní, zatímco jediná žena Marie byla pouhá smrtelnice, tedy stejně jako všechny ostatní ženy bytost nižšího řádu.¹⁵

V pravěké společnosti odvozující svůj řád od matrilineární posloupnosti, uctívající ženskou bohyni, panovaly mezi mužem a ženou značně rovnostářské vztahy. Ač se rodová linie odvozovala od matky a ženy obecně hrály vedoucí úlohu ve všech oblastech života, mohlo by se na první pohled zdát, že se jednalo o matriarchální uspořádání, ale nebylo tomu tak. Nenalezly se důkazy o tom, že by postavení muže bylo v této společnosti jakýmkoli způsobem srovnatelné s pozdějším podřízením žen.¹⁶ Mužský princip zde měl své nezastupitelné místo, protože stvrzoval a posiloval tvořivou aktivní ženskou sílu. Svět nebyl rozdělen na mužský a ženský, ale oba principy se navzájem doplňovaly. Pravěká společnost rozhodně nebyla matriarchální, a co do charakteru bychom ji mohli označit jako

¹⁴ Tomeš, Josef. *Ženy ve spektru civilizací. K proměnám žen ve vývoji lidské společnosti*. Praha: Slon, 2009. s. 28-30.

¹⁵ Eislerová, Riane. *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. s. 41- 52.

¹⁶ Neumann, S. K.. *Dějiny ženy. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly*. Praha: OtakarII., 1999. s. 62-63.

společnost partnerskou. Jedna polovina společnosti nebyla nadřazená druhé a odlišnost v ní neznamenala nadřazenost či podřazenost.¹⁷

Tato situace se mění asi v době před čtyřmi tisíci lety, kdy se v evropském prostoru začíná prosazovat doba bronzová, v Přední Asii je to ještě o něco dříve. S nastupující dobou bronzovou se rozvíjí městská civilizace, prosazuje se usedlý způsob života, plužní zemědělství, pastevectví a řemesla. Upevňuje se typ monogamní rodiny s převládajícími patriarchálními a patrilinéárními vztahy, které se uplatňují na úkor dřívějších rovnostářských vztahů a které ženu zařazují po vstupu do manželství do rodu muže. Čím dál větší upevňování soukromého vlastnictví vedlo k rozkladu rodového zřízení a směřovalo tedy k principům monogamní rodiny a nadvládě muže.¹⁸ Zlomovým okamžikem doby bronzové však byl přerod mužů v bojovníky, protože právě ten ovlivnil pozdější podobu společenského vývoje. V tomto směru je důležité neopominout dělbu práce mezi mužem a ženou i mezi muži navzájem ve vztahu k výrobnímu procesu. Stále častěji do výrobního procesu zasahovalo násilí a to způsobovalo, že se pro některé fyzická práce stávala výsadou, pro jiné porobou. Oproti ostatním si určití jednotlivci a jisté vrstvy dokázaly zajistit privilegia, která by je vyvyšovala a oddělovala od druhých a dovedla by jim zaručit postavení a prestiž. Touha po moci dokázala v dělbě práce vytvořit takový systém, jenž ji ovládal až do dvacátého století a ve kterém muž získal hlavní převahu. Dělbba práce se rozvrstvila na privilegované a neprivilegované vrstvy obyvatel, přičemž hlavní slovo v nich měl pokaždé muž. Hierarchizace společnosti zajišťovala privilegovaným vrstvám nadvládu, nadprávi a mocenské postavení, který mohly uplatňovat ve vztahu k ženám. Ženě byl vymezen okruh jejího života a byly ji přisouzeny životní normy, které se řídily výhradně mužskými kritérii. Není proto divu, že až do dvacátého století panovala neustálá snaha mužů po nadvládě nad ženami a stále trávající nespokojenost žen s mužskými výsadami. Privilegované postavení muže a bezprávné postavení ženy hluboce poznamenalo jejich vzájemný vztah na dlouhá staletí.¹⁹

¹⁷ Eislerová, Riane. *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. s. 52-57.

¹⁸ Neumann, S. K.. *Dějiny ženy*. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly. Praha: OtakarII., 1999. s. 90-91.

¹⁹ Burešová, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 21-23.

Jak je zřejmé, nadvláda mužů nebyla dána od přírody. Svými výbojnými válkami na sebe dokázali strhnout moc a vedení. Ruku v ruce s tímto vývojem souvisel také vývoj soukromého vlastnictví a dědického práva, které se staly symbolem mužské nadvlády, protože jediným vlastníkem a dědicem se mohl stát zpravidla jenom muž. Žena se stala na muži, který se stal absolutním vládcem, existenčně závislá.²⁰ O nepřirozené uzurpaci muže nad ženou dokládá i systém zákonodárství. Muž si musel zajistit svá privilegia vytvořením řady zákonů a prohlásit je za všeobecně platné normy, což svědčí také hlavně o tom, že před tímto pevným uzákoněním panovaly jiné poměry pro muže méně výhodné. Prosazení mužského patriarchálního práva znamenalo podmanění ženy, které je možno vidět právě ve vývoji zákonodárství.²¹

Upevňoval se typ monogamní rodiny jako převládající formy partnerského soužití, který přešel do otrokářského, feudálního i kapitalistického společenského řádu. Účelem této rodiny bylo především rození dětí, jejichž otec by byl nezpochybnitelný. Žena byla tudíž degradována na pouhou „nádobu,“ skrze níž přicházely děti na svět. Monogamní rodina byla s převahou muže a podřízeností ženy nerovnoprávná, jelikož monogamie se sama o sobě projevuje jako podrobení jednoho pohlaví nad druhým. Avšak důslednou věrnost partnerovi měla zachovávat jen žena, pro druhé pohlaví tento závazek neplatil. Ženy byly zbaveny všech rozhodovacích pravomocí a veškerého působení ve veřejné oblasti.²²

Zvláštním a ojedinělým případem ve starověkém světě byla Kréta. V době, kdy se ve všech tehdy civilizovaných kulturách začala prosazovat mužská nadvláda, panoval na Krétě zcela odlišný systém. Počátek krétské civilizace se datuje asi kolem roku 6000 př. n. l., když se na ostrov přistěhovali obyvatelé z Anatólie a přinesli si s sebou kult bohyně. Postupný rozkvět společnosti pokračoval až do roku okolo 2000 př. n. l., kdy civilizace na Krétě vstoupila do středního minojského období nebo také starého palácového. To se již dávno jednalo o dobu bronzovou, ve které byla v ostatním civilizovaném světě bohyně na ústupu, vytlačována mužskými válečnými božstvy. Dobyvačné války a konflikty se staly

²⁰ Klabouch, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962. s. 19-20.

²¹ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 24.

²² Klabouch, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962. s. 20-21.

převládající normou, moc ženy byla na ústupu před nově se formující mužskou nadvládou. Avšak na Krétě zůstávala bohyně stále nejvyšším božstvem a války zde byly neznámý pojem. Stavěly se monumentální několikapatrové paláce, vily, zemědělské usedlosti, budovala se síť silnic a přístavy. Zdá se, že Kréta byla poslední civilizací, ve které společně bok po boku žili muž a žena v harmonickém duchu jako rovnocenné bytosti radující se ze života.²³

Minojská Kréta byla bohatá, technicky i kulturně vyspělá civilizace. Jednou z jejích zvláštností a jedinečností byl na starověk ostře kontrastující a zářející fakt poměrně rovnoměrného rozdělení bohatství. Dokonce i životní úroveň rolníků byla zřejmě vysoká. Okolo roku 2000 př. n. l. se krétská společnost centralizovala, avšak tato centralizace sebou nepřinesla předpokládanou autokratickou vládu. Mocná vládnoucí třída na Krétě existovala, ale podle všeho za ní nestála mohutná ozbrojená síla. Kréťané zbraně měli a je pravděpodobné, že je mohly používat ve stále častějších válkách ve Středozezemním moři a pro ochranu svého námořního obchodu, ale ve srovnání s ostatními vyspělými civilizacemi si umění války neidealizovali. Už jen symbol dvojité sekyry jejich bohyně představoval štědrú plodnost země a nikoli války a podmanění. Úcta k přírodě prostupovala všemi oblastmi minojské kultury soudě podle jejich umění. Moc a nadvláda nebyla chápána stejně jako u ostatních starověkých civilizací ve smyslu ničení a utlačování. V krétském umění nenajdeme zobrazení scén bitev nebo lovů a zdá se, že zcela chybí i portréty členů královské rodiny a to až do pozdního období.²⁴

Krétská společnost prožila svou vrcholnou éru v době, kdy se v ostatním světě prosazovala nadvláda muže lačnicího po moci. Tam, kde se vytvořil prostor pro válečné konflikty, dialog zbraní a krveprolévání, na Krétě vznikla jedinečná společnost poslední svého druhu, kde platilo rovnocenné postavení mezi mužem a ženou. Ač přesto, že Kréta vstoupila do doby bronzové, dokázala si uhájít svou kulturu a tradice. Povedlo se jí uchovat kult uctívání bohyně, kde se ženy stávaly jejími nejvyššími kněžkami a měly tam vedoucí roli. I přes míru urbanizace, rozvrstvování společnosti, specializaci, zde neexistovaly války a postavení žen se jako v jiných kulturách nezhoršovalo. Naopak

²³ Eislerová, Riane: *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. s. 59-61.

²⁴ Tamtéž, s. 61-67.

krétské ženy zaujímaly vysoká společenská, hospodářská a náboženská postavení. Minojská Kréta byla poslední a nejvyspělejší společností, ve které se nadvláda mužů nestala pravidlem. Jedinečná minojská kultura zanikla v patnáctém století př. n. l. pod nájezdy Achájců, kteří zde později vybudovali Mykénskou kulturu.²⁵

Na procesu vzniku nerovného postavení mezi pohlavími měly velký podíl vlivy antického Řecka a Říma a vlivy židovsko-křesťanské. Antika nedokázala uchopit ženu v její celistvosti a dokonalosti. V řeckých městských státech byla aktivní role ve správě veřejných věcí vyhrazena výhradně mužům. Žena byla chápána jen jako milenka nebo manželka, která muži rodila legitimní potomky. Nebyla jí dána žádná politická práva ani plná právní způsobilost. Jedinou výjimkou mezi řeckými polis byla Sparta, kde se ženy těšily lepšímu společenskému postavení, protože jejich hlavním úkolem bylo rodit zdravé a silné bojovníky, což jim přisuzovalo určitou důležitost a jisté výsady.²⁶

Situace v antickém Římě byla podobná a téměř se od řeckých polis nelišila, avšak v jedné zásadní věci ano. Římské ženy mohly beze strachu vcházet do města, účastnit se slavností, her, cirku, chodit do lázní, ale v žádném případě nesměly přímo zasahovat do politického života. Římská rodina byla jednoznačně patriarchálně uspořádána. Otec byl hlava rodiny a měl trestní pravomoc nad svou manželkou, dětmi i všemi sloužícími. Římské právo znalo tzv. termín přísného manželství, podle kterého žena přecházela z moci svého otce do moci manžela i se svým majetkem.²⁷ Římané byli rovněž benevolentnější stran ukončení manželství, jelikož tímto právem disponovali oba manželé. A ani římské majetkové právo ženám neupíralo jisté výhody, protože mohly za určitých podmínek nabývat vlastního majetku.²⁸

²⁵ Eislerová, Riane: *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. s. 68-70.

²⁶ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 24-26.

²⁷ Tamtéž, s. 26.

²⁸ Klabouch, Jiří: *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962. s. 34.

Židovství

Judaismus, jenž měl rozhodující zásluhu v procesu vzniku nerovnocenného postavení, se rovněž nedokázal vyrovnat s nadvládou muže nad ženou. Jeho cílem bylo stejně tak jako u ostatních národů zajištění rodu a patriarchální uspořádání rodiny. Navíc judaismus do vztahu muže a ženy přinesl ještě sakralizovaný prvek lásky. Židé se svou vírou dokázali zásadně ovlivnit pozdější vývoj křesťanství. Židé byly původně malý bojovný národ, který si dokázal uhájit svou existenci napříč stále rozhádanými národy Blízkého východu. Přes uctívání stovek starověkých bohů a bohyň si židé dokázali zachovat víru v jednoho pravého Boha a uvěřili, že právě oni jsou vyvoleným národem. Toto přesvědčení jim pomohlo v zachování své víry, kultury a myšlenky vlastní jedinečnosti i v období diaspory.²⁹

Starý zákon obsahuje vyprávění z dob před babylonským zajetím, jednoduché příběhy jsou interpretovány jako výklady světa a jednotlivé věty jsou vnímány jako slova boží. Pro utvoření křesťanského pojetí ženy byl zásadní židovský obraz o stvoření člověka. Když se podíváme blíže, zjistíme, že v podstatě existují dvě verze téhož, přičemž křesťanství zvolilo tu verzi pro ženu nepříznivější. V první kapitole v knize Genesis se líčí stvoření muže a ženy, kteří byli stvořeni zároveň a měli se navzájem doplňovat, aby se oba stali obrazem božím. Bůh jim oběma dohromady svěřil starost o všechnu faunu a flóru. V druhé kapitole je podáván jiný známější obraz o stvoření člověka. Bůh napřed stvořil člověka, potom svět a pak z žebra muže jeho pomocnici ženu. Adam, první muž, byl stvořen k obrazu božimu, za to Eva byla stvořena z něčeho již stvořeného, z muže. Žena proto nemohla být vnímána jako plnohodnotná a plnoprávná bytost, byla ponížena na Adamovu-mužovu pomocnici a nestala se obrazem Boha. Příběh o prvotním hříchu se už jen nese v duchu těchto vymezených rolí a potvrzuje ženinu morální slabost a destruktivní vliv na muže. Lstivý had ženu přesvědčil, aby ochutnala ze stromu poznání, ta jablko nabídla i Adamovi a na základě toho byli oba společně vyhnáni z ráje.³⁰ S mýtem o stvoření prvního člověka a následně i s prvotním hříchem souvisí báje o Lilith, kterou v Bibli nenajdeme. Lilith byla první ženou Adama a byla stejně jako Adam stvořena

²⁹ Utrio, Kaari: *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994. s. 8.

³⁰ Tomeš, Josef: *Ženy ve spektru civilizací*. K proměnám žen ve vývoji lidské společnosti. Praha: Slon, 2009. s. 11.

z prachu země. Po jeho boku zaujímala rovnocenné postavení, avšak problém přišel ve chvíli, kdy se odmítla Adamovi podříditi. Vzepřela se mu a odmítla se o něj starat a roditi mu děti. Od Adama utekla a Bůh ji za trest odsoudil do role nesmrtelného démona. V této podobě Lilith přivedla na svět další demony, kteří sužují jeho obyvatele. Nejhorší věc však udělala, když se v přestrojení za hada objevila v ráji a lstivě svedla k hříchu Adamovu druhou poslušnou ženu Evu.³¹

Symbol hada v této báji rozhodně není náhodný, protože had představoval silný posvátný a všudypřítomný prvek moci božského ženství, který nebylo možno přehlédnout. A pokud měl být starý systém poražen, musel jej nový buď přijmout, nebo odsoudit. Had jako starověký věštecký či orakulární symbol ženského kultu poradil Evě, aby neposlechla příkazu mužského boha, vzepřela se mu a snědla jablko z posvátného stromu poznání. Zde je strom poznání stejně jako strom života opět spojován s bohyní, jelikož žena byla jako kněžka nositelkou božské moudrosti a zjevení. Mužský bůh proto neměl žádné právo vydat takový příkaz a čekat, že jej Eva a had jako představitelé bohyně dodrží. Tento akt odporu, když se Eva v touze proniknout ke zdroji poznání, postavila vůči bohu, v podstatě znamenal odmítnutí vzdát se tohoto uctívání. Biblická Eva se odmítla vzdát staré víry a lpěla na ní daleko vytrvaleji než Adama, který ji pouze následoval. Proto její trest měl být daleko přísnější, její bolest a zármutek se stali mnohem větší. Od této chvíle měla být ovládaná mstivým bohem a jeho zástupcem na zemi, mužem.³²

Nyní ponechme stranou příběhy Starého zákona a podívejme se blíže na judaismus. Židovství je z hlediska doby svého vzniku považováno za humánní náboženství. Všeobecně platná uznávaná norma oko za oko, zub za zub se u hebrejského náboženství nesesmívala s pochopením. Židovské náboženství uplatňovalo příkazy typu nesesmíliš, nezabiješ, které musely na tehdejší dobu působit podivně o to zvláště, že se týkaly jak žen, tak mužů. Rovněž podle všeho židovské starozákonné principy absolutního patriarchy mohly přinášet i jisté úlevy ve vztahu k ženám. Jednalo se zejména o potřebu

³¹ Vodáková, Alena: *Rod ženský*. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme? Praha: Slon 2003. s. 28.

³² Eislerová, Riane: *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995. s. 123-126.

chránit slabou ženu, projevování úcty k matce a manželce. A když žena plnila mužova očekávání, byla poslušná a pokorná a rodila děti, zasloužila si mužovu úctu.³³

Z židovského náboženství podstatnou měrou vychází křesťanství a právě v době svého vzniku se v židovství začaly projevovat rysy nepřátelství namířené proti ženám. Tento vývoj zásadně ovlivnil směr, ve kterém se formovalo křesťanské pojetí ženy. V době přelomu letopočtu na tom měla také svůj podíl řecká filozofie, jež ženám přisuzovala podřadné postavení, ale i jiné nové filozofie. Byly většinou založeny na systému dualismu – dobro X zlo, světlo X tma. V tomto černobílém rozdělení světa bylo ženě přiznáno vše zlé, temné, hmotné a nečisté. Přísné omezení se týkalo i průchodu sexuálních vášní, které měl člověk omezit na minimum, protože jej ponižují a vrhají ho na roveň zvířat.³⁴ Sexualitu bylo třeba omezit na pouhé pokračování rodu a nejlepším řešením bylo, když se muž rozhodl žít zcela bez ženy, tedy v celibátu. V římské společnosti v době zrodu křesťanství panovaly silné protisexuální nálady, které měly svůj podíl viny na nově se formující náboženství. Od zaujetí nepřátelského stanoviska vůči ženám byl již jen krůček k nenávisti, protože v případě, kdy je od muže vyžadována zdrženlivost v sexuální oblasti, může snadno začít nenávidět objekt své vášně.³⁵

V antické společnosti bylo nepřátelství vůči ženám pevně zakořeněno. Dokládají to všemožné řecké i římské divadelní hry, v nichž se z žen činí posměch. Dovršením antického patriarchálního světa bylo snižování úlohy ženy na rození dětí. Stala se pouhou nádobou na přivedení potomků na svět, nebyla již dárkyní života.

Křesťanství

Nově vzniklé evropské náboženství si brzy začalo získávat významné pozice a zvláště v období raného středověku se začalo prosazovat a šířit do téměř celé Evropy. Stalo se rozhodující, jedinou a pravou vírou, která rozhodovala nad osudy lidí a stála ve stínu mnohých politických rozhodnutí. Křesťanství ve svém učení navazovalo na

³³ Utrio, Kaari: *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994. s. 10.

³⁴ Lenderová, M. a kol. *Eva nejen v ráji*. Žena v Čechách od středověku do 19. století. Praha: Univerzita Karlova, 2002. s. 7

³⁵ Utrio, Kaari: *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994. , s. 11-12.

judaismus a antické filozofie, tedy na již tradiční trendy prosazující nadvládu muže, podmanění ženy, jinými slovy patriarchální systém.

Ve vztahu k ženám se křesťanství jednoznačně vymezilo. Původně náboženství založeno na ctnostech lásky se zvrhlo k odsouzení ženy jako objektu nenávisti a opovržení, svou pozornost zaměřilo výhradně na muže a odmítalo vše, co se týkalo lidských přirozených pudů. V Novém zákoně je vylíčen Ježíšův vztah k ženám. Oproti postoji, který později zaujala církev, byl Ježíšův vztah k ženám pozitivní, nebral je jako méněcenné bytosti, naopak, mluvil o nich jako o živých bytostech a duchovních osobnostech, bral je jako sobě rovné a vážil si jejich náboženské touhy. Přiznával jim důstojnost jako každé jiné bytosti a neobával se být s nimi ve styku, tak jako mnozí jeho současníci. Ženy se staly přirozenou součástí jeho doprovodu a podle Nového zákona pochopili dříve než muži historický dosah Ježíšova odkazu. I přestože je patrné, že ženy sehrály při vzniku nové víry důležitou roli, byly jejich horlivými zastánkyněmi a obhajitelkami a sehrály významnou roli v prvních křesťanských sborech, Nový zákon se i přesto postavil k ženě celkově záporně.³⁶

Nejhorlivější odpůrce, který snad nejzásadněji ovlivnil křesťanský pohled na ženu, byl apoštol svatý Pavel. Prikazoval, aby ženy v kostelech mlčely, tím jim zabránil se svobodně vyjadřovat a pokud prahly po vědění, měly se ptát svého manžela. Sv. Pavel rovněž položil základy tradičního institutu manželství, protože Ježíš o manželství nemluvil. Tvrdil, že muži je nejlépe, když je sám a pokud je natolik slabý, ať se ožení s jednou ženou (pozn. na začátku středověku bylo běžné jak u Germánů, tak Slovanů mnohoženství a až příchod křesťanství to vyloučil) a toto manželství prohlásil za nerozlučitelné, to znamená do konce života. Manželství chápal jako obtížnou instituci a stejně tak ženy.³⁷ Pavlovi úvahy o ženách značně ovlivnily ráz křesťanství, staly se jakýmsi návodem, jimž se církev následující dvě tisíciletí řídila. Jeho pojetí ženy zvítězilo nad Ježíšovým, protože bylo tradičnější a spíše odpovídalo dobovému smýšlení. I přesto však byly jeho názory více názory patriarchy, než-li křesťana, a přikláněl se spíš k ponížení, než k rovnosti před Bohem.

³⁶ Vodáková, Alena: *Rod ženský*. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme? Praha: Slon 2003. s. 50

³⁷ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 27.

Svatý Pavel manželství toleroval, neboť se tím lidé nedopouštěli takového smilstva, jako když by nebyli oddáni. Nicméně připouštěl, že by lidé manželství nepotřebovali nebýt jejich nízkých pudů. V prvních několika staletích se teologové dohadovali nad otázkami týkajícími se manželství, ale církve jim brzy přispěchala na pomoc a manželství rozřadila na dva druhy. První bylo v Ráji, to bylo neposkvrněné, bez hříchu, vášně a s bezbolestným porodem. Druhé bylo po pádu a vyhnání, kdy do světa pronikl chtíč a manželství bylo ustanoveno jako lék na slabosti těla. V prvním případě se jednalo o popření sexuality v manželství, v druhém případě se prostřednictvím manželství sexualita ospravedlňovala. Podrobení manželských poměrů církevnímu právu bylo specifikum křesťanského světa, neboť u ostatních národů tato praxe nebyla v takovém rozsahu. Církve manželství považovala výhradně za produkt Božího ustanovení a nikoli za produkt lidské společnosti. Ve srovnání s ostatními civilizacemi, kde mělo manželství posvátný charakter, byl pouze v židovsko-křesťanské tradici této instituci připisován čistě božský původ. Toto dogma později napadli osvícenští filozofové, kteří křesťanské pojetí zpochybnili a větší význam přiznali materiálním a světským zájmům.³⁸

Manželství a hlavně sexualita byla na překážku všem velkým církevním myslitelům a otcům. Obávali se jí a cítil k ní odpor. Jejich přehnaný požadavek na sexuální zdrženlivost brzy přerostl v zarytou nenávist proti ženám. Manželství ale chápali jako nutnost, bylo třeba přivádět na svět nové děti, pokračovat v zachování rodu a navíc jej schvaloval Kristus. Ale spojení mezi mužem a ženou mělo probíhat jen za účelem početí dítěte. Veškerá radost a potěšení z toho plynoucí bylo chápáno jako něco zvířecího a odporného. Nejvíce žádoucí se stala úplná zdrženlivost.³⁹

Středověká teologie rozdělovala důstojenství ženské svatosti na tři prvky. Prvním a nejvyšším důstojenstvím bylo panenství, druhým vdovství a třetím nejnižším bylo manželství. Ženy jako dcery Eviny, svůdkyně, nestoudnice a opovrženihodné bytosti mohly své skóre vylepšit odmítnutím svého pohlaví. Jedině ženy-panny si zachovaly čistotu a mohly se stát duchovně rovnoprávné s muži. Církevní představitelé vyžadovali, aby se člověk zřekl všech tělesných žádostí, protože jsou nečisté a pochází od ďábla. Mělo to napomoci duši, aby se co nejlíže přiblížila Bohu a nebyla omezována tělem a jeho

³⁸ Bologne, Jean-Claude: *Svatby*. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha: Volvox globator 1997. s. 10.

³⁹ Utrio, Kaari: *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994. s. 15.

potřebami. Zavržení vlastní tělesnosti bylo považováno pro každého prospěšné, ale v případě ženy bylo přímo nutností, protože ženství a všechno ženské bylo považováno za špatné. Když si žena zachová panenství, zřekne se tak svého ženství a vyloučí tím možnost stát se matkou. Tento akt byl dle církevních otců prospěšný, protože smazával pomyslné rozdíly mezi pohlavími.⁴⁰

Významný duchovní otec svatý Augustin, který prožil bouřlivý osobní život předtím, než se obrátil na křesťanskou víru, značně přispěl k chápání pohledu na přirozené lidské pudy. Jeho obrácení na víru znamenalo dodržování celibátu a úplné zdrženlivosti a s ní přicházel také odpor, nenávisť, strach a pohrdání. Jeho učení bychom mohli shrnout takto: „Tělesná vášeň byla hříšná, protože sváděla ke hříchu...plození samotné bylo věci dobrou, protože tak to zařídil Bůh. Ale tělesné spojení bylo špatné, neboť k němu nemohlo dojít bez vášně. Pohlavní pud byl správný, neboť Bůh jej stvořil proto, aby přibývalo lidského rodu. Ale pokud se k němu přidávala vášeň, bylo to hříšné a hanebné. Protože se rozmnožování nemohlo dít bez vášně, muselo být tedy špatné. Tak bylo každé dítě počato v hříchu svých rodičů a bylo poskrvněno dědičným hříchem.“⁴¹ Tím odsoudil ještě nenarozené děti k „hříchu“ svých rodičů. Augustinův pohled na manželství byl ale o něco laskavější, protože mírnil hříšnost vášně a z potěšení učinil povinnost. A stejně jako jiní myslitelé přirozeně hájil spojení v manželství jen za účelem početí dětí.

V římské říši vznikalo do druhého století našeho letopočtu velké množství křesťanských směrů a tedy i křesťanských textů. Bible dnešní podoby byla sepsána právě v té době a knihy a texty, které do ní byly vybrány, korespondovaly s tehdejší politickou realitou zvoleného náboženského směru, který podléhal nejvyššímu představiteli papeži. Tento náboženský směr sám sebe prohlásil za jediný správný a všechny ostatní označil za kacířské. Křesťanský Bůh byl muž, jelikož křesťané a stejně tak židé razantně odmítali ženské božstvo. Starý zákon byl vytvořen a zredigován muži, aby sloužil pro ně samé, a tak není překvapením, že Bůh z pohledu křesťanského je zlostný a mstivý patriarcha.⁴²

⁴⁰ Vodáková, Alena: *Rod ženský*. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme? Praha: Slon 2003. s. 56.

⁴¹ Utrio, Kaari: *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994. s. 16.

⁴² Tamtéž, s. 18.

Ve druhém století našeho letopočtu začalo křesťanství získávat na oblibě a postupem času se z náboženství otroků a chudiny stalo náboženství středních vrstev. Tento trend úzce souvisel s vývojem historie ženy. V době kdy náboženská víra bojovala o svou existenci a vyvíjela úsilí k uhájení svých pozic, byla ženská práce vítaná a ceněná, avšak ve chvíli kdy došlo k pevnému ukotvení víry ve společnosti, byly ženy odsunuty na druhou kolej do pozadí. Během prvních dvou století po Kristu byla žena vyřazena a umlčena v rámci křesťanské církevní obce. Všechny církevní úřady kněží a biskupů pevně podléhaly jen mužům. Křesťanství a stejně tak židovství bylo v tomto výjimkou. V rámci jiných náboženství mohly ženy zastávat pozice kněží a byly součástí náboženského života, sic rozhodující slovo a vedoucí funkce měli v držení muži.⁴³

Nadřazené postavení muže nad ženou bylo v Bibli pevně ukotveno, jelikož Adam byl zvolen jediným příjemcem slova božího, podle kterého mohl člověk-muž sám o sobě svobodně rozhodovat a i o formě, v níž si přál žít. Eva byla naopak shledána vinou za hříšný pád člověka a ženy byly proto ztotožněny se sexualitou a hříchem. Významní duchovní otcové utvářející politiku katolické církve se vůči ženám ostře vyhranili. Tertullianus ženu označil za vstupní bránu ďáblu a sv. Augustýn za hřích považoval sexualitu mimomanželskou i tu manželskou. Jeroným zase viděl jediné východisko ze života bez hříchů v zachování panenství. Podle něj byla láska muže k ženě ztělesněním zla a pokušení a jako taková se nemohla snášet s láskou k Bohu, a proto ohrožovala mužovu spásu. Muži usilující o spásu se podle Jeronýma musí chránit před ženami, a ženám usilující o spásu nezbyvá nic jiného, než chránit sami sebe před sebou samotnými. Typickým jevem křesťanských dogmat ve vztahu k ženám byla vyostřená polarizace pohlaví, v níž se žena stala omylem přírody, nepovedeným či nedokonalým mužem nebo výčtem neřestí. Tomáš Akvinský nebyl v postoji k ženám jiný, ženě sice připsal důležitou roli v domě, avšak pouze pod vládou muže. Rovnocenné postavení rozhodně z jejich nepostradatelnosti nevyplývalo.⁴⁴

Křesťanství se z náboženství lásky, stalo vlivem různých závažných okolností náboženstvím, které přirozenou potřebu člověka zakazovalo, ba přímo hanělo a

⁴³ Utrio, Kaari: *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994. s. 19.

⁴⁴ Bocková, Gisela: *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007. s. 12-13.

odsuzovalo. Toto pokřivené a nepřirozené myšlení mělo zásadní dopad na formování celé evropské kultury i na postavení ženy v ní. Nicméně na druhou stranu musíme brát v potaz, že křesťanství jen následovalo duchovní směry dobového myšlení, které ho ovlivnily.

Církev si postupem času upevňovala své panství a dominantní postavení převzala i v otázce uzavírání manželství. Od chvíle, kdy převzala kontrolu nad manželskými záležitostmi, začala bojovat za sakralizaci sňatku a přitom si dobře uvědomovala, že se dříve jednalo o světský akt. Od 11. století začala prosazovat, aby se partneři uzavírající manželství mohli k tomuto svazku svobodně vyslovit, i když svobodné rozhodnutí ženy mohlo zmařit příbuzenské zájmy. Manželství uzavřené se souhlasem obou partnerů se proto mohlo prosadit jen v teorii. Církev převzala monopol nad uzavíráním sňatků, manželství prohlásila za svátost a tím utvrdila jeho nerozlučitelnost. Jen ona sama si vyhradila právo rozhodovat o překážkách manželství, rozlukách, cizoložství a sexuální morálce. Tyto pravomoci získala vlivem rozdělení práva na světské a Boží, kdy světskému právu připadly důsledky sňatku, tedy věna, vdovské důchody, dědictví a právu církevnímu příčiny, tedy svátost.⁴⁵

Takto zvolené chápání křesťanství spoutalo ženu na dlouhá staletí do podřízeného a nerovnoprávného postavení oproti dominantní pozici mužově. Genderové pozice se v průběhu doby měnily v závislosti na převládajících názorech a duchovních směrech panujících ve společnosti. V pravidelných intervalech se střídala období uvolněnějších mravů a období zpřísnění, která většinou následovala po událostech, jež významným způsobem ovlivňovala společenský život jako například války, morové epidemie a další. Výraznější změna nastala až s nástupem 19. století, protože rozvířila debaty o ženských právech.

Emancipační hnutí

O vzniku emancipačního hnutí mluvíme v souvislosti s devatenáctým stoletím, respektive s jeho druhou polovinou. Nástup proměny společenského postavení žen byl dán především se vznikem industriální společnosti. Z ženy se stávala pracovní síla a později i

⁴⁵ Bologne, Jean-Claude: *Svatby*. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha: Volvox globator 1997. s. 237.

intelektuální. Nově nastolené společenské a ekonomické změny způsobily, že se ženy stále aktivněji začaly prosazovat o vyrovnání možností s muži. Na přelomu 19. a 20. století byl politický život ovlivněn liberalismem, který dal emancipačnímu hnutí ráz národního charakteru a napomáhal zápasu o demokracii.⁴⁶ S ženami se v této fázi nepočítalo a tento boj byl chápán jako čistě mužská aktivita. Změna pohledu ve vnímání žen se v mužské populaci prosazovala velmi pomalu a postupně. Ještě na začátku 20. století zastávalo mnoho významných mužů opravdu konzervativní názor na úlohu ženy ve společnosti. Pouze jednotlivci z řad mužů spolupracovali s ženským emancipačním hnutím a významně k němu přispívali.⁴⁷

Podnět k vzniku emancipačního snažení byl dán na přelomu 18. a 19. století, kdy se vytvářela stále nová pracovní místa v manufakturách a do továren odcházelo stále větší množství lidí z venkova hledajících si práci. V důsledku migrací venkovského obyvatelstva se měnil i typ rodiny, z několika generačních rodin, kde pospolu žilo a pracovalo více generací, se vytvářel moderní typ rodiny – nukleární, tvořen jen z rodičů a dětí. Majetek zpravidla dědil nejstarší syn, ostatní sourozenci včetně dívek byli nuceni hledat si práci ve městech. Dívky, které pracovaly v továrnách, dál žily ve svých rodinách, ale chlapci se zpravidla osamostatňovali. U svobodných mladých žen zaměstnaných jako služky byla situace jiná, pracovaly a bydlely u svých zaměstnavatelů, protože chod domácností bylo nutno nepřetržitě zajišťovat.⁴⁸

Změna ekonomické situace přinutila řadu žen k výdělečné práci. Přicházely do měst a hledaly možnost výdělku, pracovaly, aby si mohly ušetřit peníze na věno a později se vdát. To bylo, oč usilovaly, protože stále přetrvávala představa sňatku jako záruky ekonomického zajištění, ale i tato jistota nakonec vzala za své s dalším rozvojem ekonomiky. O možnosti osamostatnit se, se zatím ještě vůbec neuvažovalo. Neméně vážná situace přetrvávala u nižších sociálních vrstev, v nichž práce provdaných žen byla ekonomickou nutností. Zprvu se práce pro rodinu (př. práce na poli, háčkování, pletení, vyšívání) dala sladit s prací v domácnosti a péčí o děti, ale po přestěhování do měst si

⁴⁶ Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 373-375.

⁴⁷ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 28-29.

⁴⁸ Tamtéž, s. 30.

rodiny nemohly dovolit platit služebnou a práce v domácnosti, péče o děti a manžela se již nedala skloubit například s prací v továrně. Navíc muži dokázali své rodiny více méně uživit v období hospodářského rozvoje, ale s nástupem krize nebo v případě, když muž přišel o zaměstnání, musela žena nastoupit do pracovního procesu. Nejdůležitější bylo uživit rodinu, péče o domácnost byla až na druhém místě. V důsledku namáhavé a těžké práce žen nižších vrstev, přepracovanosti a špatné výživě docházelo ke komplikacím spjatých s těhotenstvím a mateřství a také stoupal počet úmrtí žen v plodném věku. Situace dělnických rodin byla neúnosná, a proto se v tomto prostředí utváří dělnické hnutí – mužů i žen, které koexistuje dohromady s ženským emancipačním snažením, i když odděleně.⁴⁹

Ženské emancipační hnutí vycházelo zejména ze středních měšťanských vrstev. Dívčákům po absolvování obecné školy nebo i měšťanské zůstaly na výběr jen dvě možnosti – sňatek, který byl stále považován za ekonomickou jistotu nebo se neprovdát a zůstat v rodině jaksí na obtíž. Neprovdané ženy často přispívaly finančnímu rozpočtu rodiny ručními pracemi, avšak s rozvojem tovární výroby a zlevněním výrobků nebyla tato práce nadále potřebná. Obživu si musely zajistit jinak, avšak práce nižších sociálních vrstev pro ně nebyla myslitelná, protože by manuální práci přišly o svou prestiž. Na lepší povolání hodící se k jejich společenskému postavení neměly potřebné vzdělání a kvalifikaci. Tato situace podnětená ekonomickým vývojem přivedla ženy k potřebě vzdělávání, a proto se čím dál hlasitěji začaly ozývat hlasy volající po změně.⁵⁰

⁴⁹ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 30-31.

⁵⁰ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 18-26.

Společenské rozdíly v postavení mužů a žen

Devatenácté století nelze z hlediska dějiny ženy oddělit od dějin ženského hnutí, protože oba jevy spolu úzce souvisely. Základ počátků emancipačního boje položila Velká francouzská revoluce a mnozí osvícenští filozofové, za něž mohu jmenovat především Rousseaua, který si dokázal položit základní otázku, zda jsou trvajících vztahy mezi pohlavími opravdu dány jen přírodou, i když ve svém dalším díle Emilovi tuto skutečnost opět částečně popřel tvrzením, že hlavním úkolem ženy je zalíbit se mužům. Problém, který byl po celé 19. století označován jako ženská otázka, byl řekněme moderní verzí otázky, zda jsou ženy také lidmi. Jednalo se hlavně o určení primárního místa ženy v souvislosti s vymezením vztahů mužů a žen a charakteru rodiny.⁵¹

Charakterizovat postavení ženy v devatenáctém století není lehký úkol, ale můžeme říci, že ženy byly obecně identifikovány s citem, sentimentálností, smyslností, empatií a hlavně s erotičností a tělesností. Vinou poslední charakteristiky byl ženám přidělen jakýsi status podlidství pro jejich fyzickou spjatost s těhotenstvím a rozením. Mužský patriarchální svět spojil ženu s přírodou, tělesnem a fyzickým, a proto ji bylo nutno zkrotit a ochočit. Tento systém ženu stigmatizoval, udělal z ní vyděděnce a přivedl ji na samý okraj společnosti. Věda na konci 19. století nerovné postavení mezi pohlavími už jen potvrzovala. Řada vědců zabývajících se vědami o člověku se často projevovali jako nepokrytí misogynové, když potvrzovali všeobecně přijímaný názor o slaboduchosti ženy, o jejich nízkých intelektuálních, tvůrčích i vzdělávacích schopnostech. Tyto názory podložené vědeckými studiemi nebylo jednoduché překonat a ženy samy se k nim přikláněly ještě dlouho do dvacátého století.⁵²

Převládající společenské stereotypy a předsudky nebylo snadné narušit, jelikož je většina žen dlouho schvalovala a bez většího odporu přijímala svou předurčenou roli manželky, matky, vychovatelky a hospodyně. V českých zemích považovala drtivá většina žen manželství za cíl svého života a tomu dokázaly ochotně podříditi vše ostatní. I přesto, že od druhé poloviny 19. století narůstaly příležitosti vzdělávání, byly české měšťanské

⁵¹ Bocková, Gisela: *Ženy v evropských dějinách*. Od středověku do současnosti. Praha: Lidové noviny, 2007. s. 112-113.

⁵² Heczková, Libuše: *Píšíci Minervy*. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky. Praha: FFUP, 2009. s. 14-16.

dcery stále vychovávány v zasetí tradic a jejich postavení bylo nezáviděníhodné. Nejčastější překážkou sňatku bylo věno a v rodinách s velkým počtem dcer se jednalo o skutečný problém. V případě, kdy se měšťanská dívka neprovdala, měla téměř nulovou šanci najít si zaměstnání, chyběla ji kvalifikace, jelikož se její znalosti omezovaly jen na péči o domácnost. Neprovdané dívky představovaly pro rodinu velkou finanční zátěž, jelikož svou činností v domácnosti nemohly přispívat k zvýšení rodinného rozpočtu. Sňatek se tedy pro ně stal vítaným východiskem, oproti nezáviděníhodné role neplacené pomocnice v domácnosti. Měšťanské vrstvy považovaly práci v zaměstnání za ponižující a neodpovídající jejich společenskému postavení.⁵³

Sňatek byl v 19. století v měšťanském prostředí chápán jako určitý druh „výsledku“ mezi poptávkou a nabídkou a volba partnera zdaleka nebyla volbou náhodnou. Při uzavírání manželství hrály významnou roli dva faktory – věno a společenské postavení rodiny. Na druhou stranu při výběru budoucího manžela nebyl ani tak důležitý vzhled, jako spíš jeho majetkové poměry, schopnosti a kariéra. Od ženy se očekávalo, že kýženého společenského uznání dosáhne jako manželka a matka. Tato situace se nezměnila po celé devatenácté století, sňatek byl racionálním výsledkem několika společenských sezon. Situace neprovdaných dívek a žen byla těžká. Často musely žít u příbuzných, někdy se stávaly vychovatelkami a služebnými. Výhledy do budoucna osamostatnit se měly minimální, postrádaly vzdělání a případnou kvalifikaci. Stávaly se terčem vtipů, posměchu a nemístných narážek.⁵⁴

Společenská a hospodářská situace v devatenáctém století docházela velkých změn a ženy často ke vstupu do manželství vedla především ekonomická nutnost. Dívky se od dětství na tuto roli připravovaly a tak pro ně zůstávala ideálem. Postavení manželky mělo i svoje výhody a představovalo druh určité moci. Podle definice zákona však manželství legitimizovalo podřízené postavení manželky, která byla chápána jako vlastnictví svého muže a dle většiny právních norem neměla žádnou nezávislost. Manželství v 19. století prošlo značnými změnami, které se někdy označují jako procesy přechodu od patriarchálního uspořádání manželství k manželství založenému na

⁵³ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 20.

⁵⁴ Tamtéž, s. 22-24.

vzájemnosti. A tento přechod je možný chápat jako pomalé přizpůsobování se ženským potřebám. Očekávání žen byla při vstupu do manželství větší a rostla tím i kritičnost vůči jejich manželům.⁵⁵

Měšťanská vrstva obyvatel se jednoznačně vyhranila ve společenskou skupinu, a proto se seznamování mladých lidí odehrávalo výhradně v rámci akcí pořádaných touto společenskou vrstvou, jednalo se o plesy, výlety a salony. Seznamování v 19. století podléhalo klasickým dobovým konvencím a stereotypům. Otázka uzavírání manželství a nalezení vhodného partnera byla nelehká. Postavení muže nebylo v tomto směru jednoduché. Očekávaly se od něj slibné vyhlídky do budoucnosti, kariéra v zaměstnání a stabilní příjem. Až po splnění těchto požadavků na hmotné zajištění mohl muž teprve pohlížet na případné založení rodiny. Proto se stávalo, že se muži ženili až ve zralém věku, když dosáhli stálého zaměstnání a finanční stability. Tímto způsobem ubývalo mladých mužů vhodných na ženění a sňatek se starším mužem nesl pravděpodobnost rizika, že vzhledem k vzájemnému věkovému rozdílu obou manželů žena za chvíli ovdoví. Pokud se tak stalo a žena se ocitla bez finančních prostředků, stávala se její situace podobnou ženám neprovdaným. Nezbyvalo jí, než se o pomoc obrátit na příbuzné. V této souvislosti apelovalo ženské hnutí na možnost vzdělávání dívek pro případ ovdovění či neprovdání se.⁵⁶

Ženy hospodařící po smrti manžela na venkovských usedlostech měly lepší ekonomické postavení než ostatní vdovy středních vrstev. Po smrti svého manžela se musely o tyto venkovské zemědělské usedlosti postarat, naučit se je řídit a vést. Manželova smrt jim v tomto případě poskytla možnost rozhodovacích pravomocí a částečné svobody. A právě tato samostatnost byla často důvodem jejich neochoty svolit k dalším sňatku, což potvrzují i demografické výzkumy. Jasně prokazují, že v populaci se vyskytovalo více ovdovělých žen, než mužů. Ovdovělí muži častěji vstupovali do dalšího manželství než ženy. Nově nabitá nezávislost těchto ovdovělých žen, o kterou nechtěly hned tak přijít, byla jedním z významných faktorů při rozhodování, zda uzavřít nový sňatek. Až na výjimečné případy se ženy možnosti hospodaření hned nevzdávaly. Nový sňatek většinou

⁵⁵ Abramsová, Lynn: *Zrození moderní ženy*. Evropa 1789-1918. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. s. 71.

⁵⁶ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 21-23.

volily ženy mladší, toužící po dětech a manželovi, které měly navíc málo zkušeností s hospodařením, než ženy starší, které naopak další děti rodit nechtěly a jimž pocit samostatnosti vyhovoval. Celá řada žen dala přednost samostatnosti před možností uzavřít nový sňatek. Některé z těchto žen volily také variantu nesezdaného soužití, aby tak nepřišly o možnost kontroly hospodaření nad svým majetkem.⁵⁷

Další nevyřešenou otázkou ženského hnutí dlouho zůstávalo mateřství. Ženy ve snaze potvrdit svou roli ve společnosti zdůrazňovaly mateřskou přirozenost, ale především vedly usilovný boj za změnu manželských práv. Jednalo se hlavně o práva výchovy dětí, ale třeba i o práva kontroly nad vlastním tělem. V některých teoriích bylo mateřství interpretováno jako základní princip doplňující princip mužský a na tomto základě měla být druhořadost ženy odstraněna. Otázku mateřství ale navíc komplikovaly debaty okolo celibátu žen, který se v průběhu 19. a na počátku 20. století zpříšňoval. Týkal se hlavně žen působící ve veřejném prostoru, které stavěl před volbu, buď práce, kariéra, angažovanost, nebo rodina. Nejhorlivější bojovnicí za mateřství byla Božena Viková-Kunětická. Otázka mateřství a pracovní aktivity se navzájem nevyklučovaly a žena mohla být stejně tak matka jako veřejně činná pracovnice.⁵⁸

Devatenácté století nepohlíželo na ženu s pochopením. Po celé století, především v jeho první polovině se udržoval pohled na ženu, která by si chtěla vytvořit samostatnou a nezávislou existenci jako něco nepřirozeného, ojedinělého a abnormálního. Společnost se nechtěla smířit s představou ženy jako samostatné a nezávislé jednotky a čekala od ní, že hlavně naplní svou požadovanou roli manželky a matky. Toto postavení bylo společností uznávané, konvencím bylo učiněno za dost a pro ženu se otevřela příležitost společenského uplatnění. Vdané ženy se do velké míry zapojovaly do nejrůznějších činností spolkových i vlasteneckých aktivit a dobročinných akcí.

⁵⁷ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23- 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 325-338.

⁵⁸ Heczková, Libuše: *Píšíci Minervy*. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky. Praha: FFUP, 2009. s. 20-21.

Ženské vzdělávání

Vliv osvícenství na vzdělávání v českých zemích

Osvícenství se začalo rozvíjet koncem 17. století a vliv na vzdělanější část české společnosti mělo až od dvacátých let 19. století. Soustředilo se na intelektuální, mravní a ekonomické ukazatele nově vzniklých společenských vrstev a zvláštní důraz kladlo na myšlenku rovnoprávnosti lidí, jež byla opakem stavovských privilegií a despotismu. V tomto ohledu se od konce 18. století pomalu začal objevovat nesmělý názor, že žena a muž jsou rovnocenné bytosti, což nakonec spustilo úsilí o dosažení jejich rovnoprávnosti.⁵⁹

Následná Velká francouzská revoluce vycházející z osvícenských ideálů a probíhající v letech 1789-1794, měla velký význam pro utváření evropských dějin. Narušila více méně konstantní politický absolutistický systém a uvolnila cestu industrializaci, položila základ moderního politického myšlení, politických institucí a především rozvoji demokracie.⁶⁰

Důležitou roli ve vzniku osvícenských idejí měli mnozí filozofové a myslitelé. Jedním z nich, který dokázal ovlivňovat i myšlení po revoluci byl Jean Jacques Rousseau. Ve svém díle *Společenská smlouva* ozřejmil svůj pohled na moderní společnost složenou z rovnoprávných lidí. Vzdělání považoval za nejvýznamnější prostředek k celkovému vzestupu jednotlivce. Ve velké míře vyzdvihoval přednosti demokracie, ve které měla figurovat vzdělaná a informovaná veřejnost, tedy muži. Pro ženy byla vyhrazena soukromá sféra – rodina a domácnost.⁶¹

V českém prostředí se brzy našly ohlasy na názory osvícenských filozofů. V prvním a druhém desetiletí se již můžeme v prostředí Prahy setkat se zárodky ženského emancipačního vědomí pomalu postupujícího celou českou společností. Osvícenské myšlenky měly urychlit pozitivní rozvoj národa i jednotlivců a napomocť vyřešit sociální

⁵⁹ Příspěvatel Wikipedie. Osvícenství. (cit. 2012-04-02). Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Osv%C3%ADcenstv%C3%AD>

⁶⁰ Příspěvatel Maturity. Velká francouzská revoluce. (cit. 2012-04-02). Dostupné z: <http://maturita.cz/referaty/referat.asp?id=5280>

⁶¹ Malínská, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč?* Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století. Praha: Libri, 2005. s. 10.

problémy. Přes dlouho vžitá přesvědčení a názory většiny, nový náhled na člověka a jeho práva narážel na řadu tradičních konzervativních postojů, jež urputně bránily hierarchické uspořádání společnosti. A toto uspořádání hájily hlavně privilegované vrstvy, které měly zájem na udržení stávajícího režimu a prosazovaly stanovisko, že žena je jako bytost nerovnocenná a patří výhradně do soukromé sféry. Zaujetím tohoto postoje byl jednoznačně vyjádřen vlastnický vztah muže k ženě a její důstojnost a potřeby, coby předmět vlastnictví byly pošlapány.⁶²

Ve společnosti se postupně začínalo stále zřetelněji rýsovat povědomí o významnosti ženské otázky. Objevovali se první intelektuálové, kterým nebylo zatěžko po všech stránkách vnímat ženu jako rovnocennou bytost s mužem.

České země se v době předbělohorské mohly pyšnit vyspělým školstvím. Ke kvalitní úrovni všeobecného vzdělávání hlavní měrou přispívaly především městské partikulární školy dohromady s katolickými a bratrskými konfesijními školami. Tyto instituce dokázaly své žáky dokonale připravit i v případě, že chtěli odejít studovat na jakoukoliv jinou zahraniční univerzitu. V 18. století v rámci tereziánských reforem byla uzákoněna povinná školní docházka, která položila základy pro dívčí vzdělávání.⁶³

Dívčí vzdělávání do první poloviny 19. století

Elementární vzdělávání

Vznik a rozvoj dívčího školství bývá předně spjat až s druhou polovinou 19. století. Avšak první pokusy vzdělávání dívek jsou známé z 18. století z dob Marie Terezie. Roku 1774 byla v Rakouské monarchii uzákoněna povinná školní docházka pro chlapce i dívky ve věku od šesti do dvanácti let a tím byl vytvořen systém nižšího školství. Po uplynutí povinné školní docházky, tedy po dovršení dvanáctého roku, měly děti podle zákona navštěvovat tzv. nedělní opakovací hodiny. V důsledku reformy narostl počet škol

⁶² Malínská, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století*. Praha: Libri, 2005. s. 11.

⁶³ Tamtéž, s. 12.

a to i škol dívčích.⁶⁴ Zákonem bylo stanoveno, že v rámci hlavních škol se měly zřizovat dívčí školy zaměřeny na základní vzdělání s vyučováním ručních prací. Díky reformě došlo k rozšíření vzdělanosti mezi široké vrstvy obyvatelstva. K uzákonění školní docházky bylo přistoupeno z ekonomických důvodů a z touhy po zvýšení konkurenceschopnosti se zbytkem Evropy. Po celé monarchii byly zřizovány triviální školy, jejichž vyučovacím jazykem byla čeština. Nicméně účelem triviálních škol nebylo učit žáky přemýšlet, ale vychovat z nich povolné a zdatné jedince. Výuka se proto omezovala jen na psaní, čtení a počítání a k tomuto základu byla navíc ještě rozšířena výuka náboženství. Důsledkem toho narostla poptávka po školních učebnicích, které se vyráběly ve velkých nákladech a mimo ně se rovněž tiskla bible a jiné spisy. Nižší sociální vrstvy dostávaly tyto učebnice bezplatně. A můžeme říct, že se tak škola s konečnou platností prosadila mezi dětství a dospělost.⁶⁵

Snaha postarat se o vzdělání vlastních dětí se prosazovala rychleji ve městech než na venkově, u vyšších sociálních vrstev než u nižších a rychleji u rodičů chlapců než u rodičů dívek. Škola se stala každodenní realitou a už v devadesátých letech 18. století pokrývala většinu území Čech. Přesto však se stále nedařilo do školy přivést asi třetinu venkovských dětí. Chudé vrstvy nepřikládaly školní docházce patřičnou důležitost, hodil se každý pár rukou navíc a posílat dítě do školy pro ně znamenalo oslabit pracovní a ekonomickou výkonnost rodiny. Boj o důsledné prosazení povinné docházky trval ještě po celou polovinu devatenáctého století.⁶⁶

Triviální škola byla často jediným zdrojem vzdělání pro dívky z méně majetných vrstev, které si nemohly dovolit soukromé učitele. A i přesto, že povinná školní docházka byla uzákoněna 1774, zdaleka ne všem dívkám se tohoto vzdělání dostávalo. Hlavní překážkou se jevily neutěšené sociální poměry, nesouhlas rodičů nebo vrchnosti k absolvování školní docházky. Triviální škola byla navíc prvním i posledním stupněm

⁶⁴ Kuzmin, Michail: *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981. s. 54-62.

⁶⁵ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 197-198.

⁶⁶ Tamtéž, s. 198-199.

vzdělání, jelikož na žádný vyšší neměly přístup. Reforma se proto nemohla naplno prosadit v praxi.⁶⁷

Školní tereziánský řád zůstal v platnosti až do velké školské reformy roku 1869. Do té doby sice procházel menšími úpravami, avšak jeho charakter se podstatně nezměnil. V době předbřeznové v důsledku panujícího absolutismu došly poměry ve školství stabilizace, jelikož nepříznivá politická atmosféra znemožňovala rozvoj vnitřního školství a provádění nutných úprav. Řešení problematiky školní otázky se proto stalo součástí revolučního programu v letech 1848 – 1849 a některé z jeho myšlenek nakonec došly realizace, avšak nebyly tak významné. V roce 1848 bylo zřízeno ministerstvo vyučování a chystala se nová velká reforma pod dohledem hraběte Lva Thuna. Ovšem dříve než mohla být prosazena, rakouská monarchie uzavřela roku 1855 dohodu s církví o dohledu nad veškerým vzděláváním. Vyučování bylo podřízeno biskupským konzistořím a byl upevněn konfesijní charakter vzdělávání.⁶⁸

I přes počáteční značné překážky se od druhé poloviny devatenáctého století setkáváme s trendem stále vzrůstající docházky dětí do škol. Do roku 1869 se podařilo do školy přivést většinu dětí a to i na venkově. Kvalita výuky ale značně pokulhávala za docházkou. Třídy nezdřídka čítaly více jak stovku žáků různého věku a výuka byla proto neefektivní. Ve druhé polovině 19. století se školní reforma stala nezbytností podmíněná reflektováním hospodářských potřeb obyvatelstva a praktickými zkušenostmi.⁶⁹ Pověst veřejných škol nebyla dobrá a rozhodně ji nenahrával ani všeobecný názor na to, že jsou určeny výhradně pro děti neprivilegovaných vrstev. Vyšší a střední společenské vrstvy děti nadále svěřovaly do péče domácích učitelů nebo je posílaly alespoň do soukromých ústavů. Neochota posílat děti do veřejných vzdělávacích institucí pramenila hned z několika důvodů, byla jí například nedůvěra ke kvalitě školy, kterou navštěvovaly všechny sociální vrstvy obyvatelstva, strach z nakažlivých nemocí a obavy stran nevhodné dětské společnosti. Proto celá řada rodičů volila variantu domácích učitelů. Šlo veskrze o děti z rodin aristokratů, tam mělo domácí vzdělávání mnohasetletou tradici, a středních

⁶⁷ Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s.291.

⁶⁸ Vošahlíková, Pavla: *Jako se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda, 1996. s. 138.

⁶⁹ Tamtéž, s. 139.

vrstev, mezi něž se počítali úředníci, lékaři a zaměstnanci. Některé zámožné měšťanské rodiny umožňovaly svým dcerám domácí výchovu, přičemž jejich synové běžně navštěvovali některou z veřejných škol. Vzdělávání domácími učiteli do značné míry záviselo na jejich kvalitách a schopnostech, ale také na samotné důslednosti rodičů. Nejvyšší a nejdůslednější vzdělání bylo i nadále poskytováno dětem z aristokratických rodin.⁷⁰

Jinou možností vzdělávání dívek byly klášterní školy, které byly ještě hluboko ve dvacátém století považovány za privilegovanou dívčí výchovu. Klášterní školy navazovaly na výchovu v rodině a své žákyně přijímaly v rozmezí deseti až čtrnácti let. Doba jejich studia většinou trvala dva až čtyři roky. Klášterní vzdělání bylo určeno jen pro dívky z majetných vrstev, jelikož bylo opravdu nákladné. Až do konce 18. století byly klášterní školy považovány za předstupeň noviciátu a i přesto, že se pohled na ně měnil, některé dívky po absolvování vzdělání vstupovaly do řádů. Nutno podotknout, že klášterní vzdělání si více oblíbily románské země než střeoevropské, jelikož tam do nich byly běžně posílány i dcery z měšťanských rodin. V českém prostředí klášterní výuku využívaly jen dcery aristokratů. Od začátku devatenáctého století začala vzrůstat kritika mířená proti těmto institucím, protože klášter v podstatě znamenal dlouhé odloučení od rodiny a nepřírozenou izolaci od světa. Tyto kritiky ve společnosti sílily v důsledku rozmáhajících se emancipačních tendencí.⁷¹

Vyšší dívčí školy

V první polovině 19. století měly hlavní zásluhu na vzniku nových vzdělávacích zařízení pro dívky jednoznačně soukromé osoby. Jejich snaha byla vždy pevně spjata s vlasteneckými idejemi. České ženské hnutí bylo oproti zemím západní Evropy svázáno s národním programem, a proto se u něj od začátku nejednalo o samostatný proces boje za

⁷⁰ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 200.

⁷¹ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 53-54.

rovnoprávnost. Takto nastaveným konceptem se odůvodňuje jisté zpoždění nároků českého ženského hnutí v rámci Evropy a také spolupráce s muži.⁷²

Otázka dívčího vzdělání byla po dobu 19. století tou nejdůležitější a zároveň nejnáročnější. Podíl na rozvoji dívčího školství měly převážně jednotlivci a prvními nejvýznamnějšími osobami byli v době třicátých a čtyřicátých let Karel Slavoj Amerling a jeho spolupracovnice Bohuslava Rajská. Amerling byl muž činu, o důležitosti vzdělání jen nemluvil, ale hlavně konal. Stal se zakladatelem první české vyšší školy pro chlapce i dívky. Prosazoval kvalitní vzdělávání žen a byl přesvědčen, že vzdělávání by mělo sloužit nejširším vrstvám obyvatelstva, tedy i těm nepriviligovaným. Školu v Budči založil roku 1842 a společně s ním zde působila také Bohuslava Rajská. Studium si mohly dovolit jen dívky z lépe zaopatřených rodin, jelikož se v ústavu platilo školné. Organizační a pedagogická stránka školy se odvíjela od demokratických ideálů, které oba – Amerling i Rajská – prosazovali. V duchu těchto demokratických principů škola vychovala dvě generace žen, z nichž velká část úspěšně působila od 60. let v ženském hnutí. Působení školy bylo velmi krátké a její pád byl nejspíš zapříčiněn špatným finančním hospodařením, přesto však jsou s Amerlingovou školou spojovány počátky emancipace v českých zemích.⁷³

Ženskou průkopnicí dívčího vzdělávání se ve 40. letech stala Bohuslava Rajská. Toužila založit vlastní českou dívčí školu a její přání se vyplnilo, když roku 1843 otevřela svůj soukromý ústav pro dívky. Amerling chtěl tuto školu spojit společně se svou školou v Budči, avšak Rajská na to nepřistoupila zřejmě pro zadlužení Amerlingova ústavu. S jeho školou spolupracovala tři léta do roku 1845, kdy ukončila svou veřejnou činnost z důvodu uzavření sňatku s Františkem Ladislavem Čelakovským. Bohuslava Rajská byla významnou osobností, která patřila k prvním iniciátorům dívčího vzdělávání a její činnost byla patrná již od roku 1839, kdy založila Společnost dívek českých orientovanou na

⁷² Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 10.

⁷³ Malínská, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč?* Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století. Praha: Libri, 2005. s. 20-21.

vzestup vzdělanosti žen. Její členky měly překládat německá a francouzská díla a chloubou jejich činnosti se mělo stát vydání naučného slovníku, což se ale neuskutečnilo.⁷⁴

V souvislosti s ženským vzděláváním ve třicátých a čtyřicátých letech se pojí jména několikerých spisovatelek, ať už více či méně známých. S ženským emancipačním hnutím je osobitým způsobem spjata jméno Magdaleny Dobromily Rettigové, jež je autorkou známé domácí kuchařky. Rettigová zakládala téměř ve všech městech, kde se svým manželem pobývala ve vlastní domácnosti soukromou školu pro chudší dívky. Zdarma je učila vaření, ručním pracím, pořádku a dovednostem potřebným pro společenský život a svůj program spojovala s kulturní osvětou. Dívky také učila správné češtině, lásce k českému jazyku i národu a vedla je k pravidelnému čtení českých knih. Výchovu spojovala s vlastenectvím a tím vytvořila vzor ženy – vlastenky, která je výborná hospodyně, stará se o rodinu, své děti vede k vlastenectví a ve volných chvílích se vzdělává. Tento vytvořený ideál ženy se ve společnosti udržel po dlouhá léta. Rettigovou z hlediska jejích názorů nelze označit za feministku, jelikož zastávala tradiční model rodiny a hlavní náplň života ženy spatřovala v její úloze v domácnosti a na tomto postavení nehodlala nic měnit. Nicméně prosazovala, aby se ženy v domácnosti vzdělávaly a rozšiřovaly si znalosti v oborech a svými příručkami se snažila ulehčit matkám při výchově dcer.⁷⁵

Školství ve třicátých a čtyřicátých letech se zaměřovalo hlavně na základní vzdělání, při kterém byly na hlavních školách zřizovány také dívčí třídy. Jinou možností vzdělání pro dívky představovaly školy klášterní nebo soukromé penzionáty, které si ale mohly dovolit jenom dívky z majetnějších rodin. Pro tyto dívky se rovněž naskývala možnost využití soukromých vychovatelů, jež zpravidla předcházely vzdělávání na školách klášterních, soukromých či v penzionátech. Kvalita vzdělání byla na soukromých ústavech, jež nespádaly pod státní dozor různá. Nebylo zapotřebí žádat hlubší znalosti a už vůbec ne přípravu na další studium. V dívčích ústavech určených pro majetnější vrstvy se alespoň dbalo na výuku cizích jazyků a společenského chování. Mnohé rodiny zakládající si na svém společenském postavení, posílaly své dcery do penzionátů v zahraničí nebo do

⁷⁴ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 12-14.

⁷⁵ Tamtéž, s. 16.

klášterních škol, aby se zde naučily jazykům, zpěvu, vedení domácnosti a společenskému chování.⁷⁶

V měšťanském prostředí nesla za výchovu dívek plnou zodpovědnost matka a odehrávala se především doma v rodině. Dívky byly vedeny především k dovednosti řídit domácnost, pečovat o děti a o manžela a důstojně reprezentovat. Toť byla celá podstata výchovy v měšťanském prostředí.⁷⁷ Ovšem pouhou domácí výchovou jejich vzdělání nekončilo. Měšťanské dívky byly zpravidla posílány na některý ze soukromých ústavů. V době předbřeznové jich v Praze vznikalo hned několik. Jeden z nejstarších soukromých ústavů byl polofrancouzský a poloněmecký Hildweinův ústav, jehož výuka probíhala v bytě, kde byly dívky též ubytovány. I přes to, že se pro vzdělávací účely jejich ložnice musela vždy přes den měnit v učebnu, jednalo se o exkluzivní ústav s malým počtem žákyň. Jinou soukromou dívčí školu provozovali manželé Svobodovi, jejichž výuka probíhala v domě za velmi stísněných prostor. Tento ústav navštěvovaly dívky z předních českých rodin.⁷⁸

Dívčí vzdělání nebylo a ani nemohlo být na takové úrovni jako chlapecké, zaostávalo jak nedostatkem příležitostí, tak i kvalitou ústavů. O většině škol, ať už veřejných či soukromých, není mnoho zpráv, jelikož zůstávaly stranou školských úřadů, které dohlížely jen na školy veřejné. Příkladem roztržitosti a neorganizovanosti dívčího vzdělání by mohl být oblíbený ústav slečny Henrietty Ritterové z Rittersbergu. Chyběla zde jakákoli školní disciplína a dívky byly vyučovány spíše na základě rozhovorů s učitelkou. Vzdělání bylo povrchní a neucelené. Ještě horší situace panovala na ústavech nacházejících se mimo Prahu, kterých bylo navíc poskrovnu.⁷⁹

První polovina devatenáctého století byla v rámci zlepšení úrovně kvality dívčího vzdělávání i přes snahy některých osobností neúspěšná. Ve společnosti stále přetrvával trend, aby se dívka naučila být dobrou hospodyní a dobře se vdala. Vzdělání bylo málo praktické a skoro nepoužitelné. I přes kritiku způsobu výchovy dívek se ještě po celé 19.

⁷⁶ Vošahlíková, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda, 1996. s. 163.

⁷⁷ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách.* Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 25.

⁷⁸ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě.* Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 55-56.

⁷⁹ Tamtéž, s. 56-57.

století považovalo za normální a správné, když dívka ukončila své povolání či vzdělávání z důvodu uzavření sňatku. Tento krok většina žen schvalovala a nebyl jim proti mysli, proto nebylo tak snadné nabourat hluboko vžitou představu o poslání ženy.⁸⁰

Dívčí vzdělávání ve druhé polovině devatenáctého století

Elementární vzdělávání

Tereziánská školská reforma z 6. prosince 1774 uzákonující povinnou školní docházku pro mládež od šesti do dvanácti let a zřizující triviální školy zůstávala více méně v platnosti až do reformy v roce 1869. Procházela sice určitými úpravami, ale její charakter vzdělávání se příliš nezměnil. Roku 1855 byl uzavřen konkordát s katolickou církví, který upravoval vztahy s Habsburskou monarchií a církvi poskytl rozsáhle pravomoci dotýkající se nejen školství. Konkordát podřídil školství katolické církvi a vrátil jej před rok 1848, veškeré vzdělávání na veřejných i neveřejných školách spadalo pod dozor biskupských konzistoří a došlo k upevnění konfesijního charakteru celého vzdělávání v monarchii.⁸¹ Od roku 1774 do druhé poloviny 19. století prošlo školství jen malými úpravami a stále jasněji se rýsovala potřeba výraznější reformy. Byla nutná z hlediska zvýšení schopnosti konkurence obyvatel oproti zemím západní Evropy a reagovala na potřeby doby, kterou se stala nová hospodářská zkušenost většiny obyvatel. V šedesátých letech přispěla k urychlení reformy prusko-rakouská válka, která prokázala závislost mezi vzděláním a schopností využít moderní zbraně. Inovace školství se již nedala odkládat.⁸²

V šedesátých letech byla uzákoněna soustava zákonů, jež pomohly reformovat a zmodernizovat rakouské školství. Roku 1862 byl přijat nový obecní řád, který výrazně urychlil rozvoj českých škol, stejně jako nový školský systém přijatý roku 1869 známý jako Hasnerův zákon. Reforma se týkala všech stupňů školství, od mateřských škol po střední a jedinou výjimku tvořilo univerzitního vzdělání. Z původních tereziánských

⁸⁰ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 18.

⁸¹ Kopáč, Jaroslav: *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914*. Brno: Univerzita J.E.Purkyně, 1968. s. 11.

⁸² Vošahlíková, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda, 1996. s. 138-139.

triviálek vznikaly pětileté obecné školy společné pro chlapce i dívky, na které mohla navazovat tříletá měšťanka nebo také osmileté gymnázium. Měšťanské školy byly určeny zvláště pro děvčata a zvláště pro chlapce a gymnázia byla dle zaměření klasická nebo později reálná.⁸³ Pro dívky byla gymnázia nepřístupná, určena pouze pro chlapce. Od padesátých let 19. století vznikaly tzv. reálky nahrazující hlavní tereziánské školy, které působily vedle měšťanských škol. V důsledku reformy byly tyto reálky ve snaze zjednodušit školství většinou přeměny na nižší gymnázia. Zpětná reakce školských reform na sebe nenechala dlouho čekat. Téměř okamžitě se zvýšil počet studentů středních škol, který se potom rok od roku zvyšoval. Takto nastavený systém školství fungoval prakticky až do konce Rakouska-Uherska.⁸⁴

O významu Hasnerova zákona svědčí fakt, že položil základy modernímu vzdělávacímu systému a přispěl k dalšímu rozvoji vzdělávání nejširších lidových vrstev. Povinnost školní docházky prodloužil o dva roky, tedy na čtrnáct let. Dal vzniknout obecným školám a nařizoval, aby měšťanské školy byly v každém politickém okrese. Vyvedl školu ze závislosti na katolické církvi, zlepšil přípravu učitelů, zakázal fyzické tresty, zavedl jednotné osnovy pro chlapce i dívky a tím mezi nimi přestal vytvářet rozdíly. V celkovém výsledku zákon dokázal do konce devatenáctého století v českých zemích zlikvidovat analfabetismus, i když jeho přijetí veřejností neproběhlo zrovna hladce.⁸⁵

Stále narůstající tendence rozvoje generační gramotnosti byly patrné už v první polovině 19. století, i když se její úroveň a dynamika lišila v jednotlivých zemích rakouské monarchie. Do značné míry tempo růstu záviselo na národnostním charakteru ve většině zemí habsburské koruny. V českých zemích bylo tempo růstu gramotnosti do první poloviny 19. století vyšší v německých oblastech, avšak od 60. let se situace obrací ve prospěch českých oblastí, kde dochází k velkému nárůstu generační gramotnosti vlivem národnostních snah, a která se nadále zvyšovala. Růst gramotnosti se netýkal jen mužů, ale

⁸³ Kuzmin, Michail: *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981. s. 103-108.

⁸⁴ Vošahlíková, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda, 1996. s. 140-141.

⁸⁵ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 200-201.

také žen. Důsledkem tohoto jevu nebyly jen školní faktory, ale také nová hospodářská situace.⁸⁶

Možnost studia byla dlouhou dobu umožněna jen mužům. Ovšem od druhé poloviny 19. století došlo k radikální změně. Původní tereziánský školní řád umožňoval dívkám navštěvovat obecné školy a po jejich absolvování bylo jejich vzdělávání ukončeno. Reformy z padesátých a šedesátých let dovolily dívkám pokračovat ve studiu na měšťanských školách, ale těchto škol určených pouze pro dívky vzniklo jen několik. Navíc proti vzdělávání dívek stáli mnohdy samotní rodiče, protože vzdělávání většina z nich považovala za zbytečné. Důležitější zůstávala výchova k dovednostem vedení domácnosti. Většina dívek po absolvování obecné školy proto zůstávala doma, zejména dívky na venkově. Dívkám ve městech se oproti venkovu naskýkala možnost návštěvy různých kurzů a škol, kde se učily a zdokonalovaly ve vyšívání a v jiných ručních pracích.⁸⁷

Přesto reformy z šedesátých let představovaly zásadní obrat v ženském vzdělávání, jelikož dívkám umožnily navštěvovat měšťanské školy. Tyto dívčí měšťanky spadaly pod státní dohled a jejich úroveň byla srovnatelná s chlapeckými. Na obou školách často učili stejní učitelé a tedy rozsah a náročnost učiva byla totožná. Jen v případě dívčích měšťanek se místo technických oborů učily ruční práce.⁸⁸

Dívčí školství začalo velmi pozvolna nabývat komplexnější podobu. Nabízela se možnost vzdělání v ústavech, veřejných a v klášterních školách. Ale to vše se odvíjelo od velikosti příjmu otce. Například všechny soukromé dívčí ústavy se orientovaly na zámožnější klientelu, což bylo dáno skutečností, že respektovaly rozdílné představy o vzdělání muže a ženy, které se týkaly nejen dělby práce mezi pohlavími, ale i rozdíly danými přírodou. Od šedesátých let 19. století získalo na oblíbenosti u majetnějších rodin posílat své dcery do zahraničních penzionátů, většinou umístěných ve francouzských oblastech. Velmi oblíbené bylo například Švýcarsko. Jiným vhodným doplňkem pro dcery z bohatých rodin v rámci vzdělání byly cesty do ciziny, které byly ve šlechtickém prostředí běžné již od 18. století. Naopak pro dívky z chudších vrstev se mohla nabízet jiná

⁸⁶ Kuzmin, Michail: *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981. s. 93, 121.

⁸⁷ Vošahlíková, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda, 1996. s. 162.

⁸⁸ Tamtéž, s. 164.

alternativa než cestování. Jejich doplňkem rodinné a školní výchovy mohlo být posláním děvčat do příbuzných rodin, kde povětšinou pracovaly, například jako chůvy či služebné.⁸⁹

První pokus ucelit ženské vzdělávání v českých zemích můžeme spatřit v založení Průmyslové dívčí školy v Praze roku 1865. Podnět k jejímu vzniku dal Spolek sv. Ludmily založený 1851, který podporoval chudé vdovy. Průmyslová škola byla orientována na chudé dívky, které se zde mohly vzdělávat v některé profesi hodící se pro ženu a zároveň si doplnit základní vzdělávání. Vyučování bylo zcela bezplatné. Škola vydržela dvacet let a to i přes velké rozpory v jejím vedení.⁹⁰

Roku 1870 v Praze vzniká první veřejné dívčí pedagogium, jehož vznik umožnila Hasnerova reforma, která významně přispěla k rozvoji ženského středoškolského vzdělání. Dívčí veřejný učitelský ústav byl zakončován maturitou a umožňoval získat úplnou kvalifikaci, a tedy i možnost samostatné obživy. Na pedagogiu většinou studovaly dívky z nepříliš majetných rodin, ve kterých pro ně nezbyly peníze na věno, a proto se samy musely postarat o svou další existenci. Od vzniku tohoto dívčího učitelského ústavu by se mohlo zdát, že otevření prvního dívčího gymnázia již nic nebrání, avšak opak byl pravdou. Gymnázium bylo chápáno jako příprava na vysokou školu a na ty měly dívky vstup zakázán. Dívčí maturity byly stále ojedinělé a navíc probíhaly za všeobecné nesouhlasné pozornosti na chlapeckých ústavech.⁹¹

Na druhou stranu v druhé polovině 19. století byla poptávka po praktickém vzdělání žen, nejen po tom znalostním, stále aktuální a vztahovala se k potřebám života v dospělosti, a proto od osmdesátých let začaly vznikat také hospodyňské školy pro ženy. Jejich filozofie byla podobná s pojetím výchovy Magdaleny Dobromily Rettigové, že bez praktických znalostí v oblasti hospodaření, vedení domácnosti a výchovy dětí není možné obstat. Byly zaměřeny na čistě praktické dovednosti, protože tato otázka byla stále aktuální i na počátku dvacátého století. První hospodyňské školy vznikly roku 1886 v Kroměříži, o dva roky později ve Střežerech u Hradce Králové, v Lounech a v Havlíčkově Brodě. V každém městě nebylo možné založit soukromou školu, a proto se jejich nedostatek řešil

⁸⁹ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 60-62.

⁹⁰ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 208.

⁹¹ Tamtéž, s. 208-209.

prostřednictvím zřizování různých praktických kurzů, které se zabývaly domácím hospodářstvím, chovem zvířat, polním hospodářstvím, mlékařstvím, přírodními vědami, vařením, úklidem, hygienou, praním, žehlením, konzervováním ovoce a dalším. Tlak byl vyvíjen i na to, aby poslední ročník měšťanských škol měl více praktických předmětů pro dívky, které by získané znalosti mohly využít v běžném životě.⁹²

Každý rok vycházelo z vyšších dívčích škol několik set vzdělaných žen s výborným prospěchem, které však neměly možnost se dále vzdělávat, a proto nemohly získat jiné zaměstnání než manuální. Eliška Krásnohorská chtěla tuto situaci změnit a ujala se projektu vzniku prvního dívčího gymnázia.

První dívčí gymnázium

Myšlenka zřídit dívčí gymnázium vznikla již v 60. letech, avšak společnost ještě nebyla připravená tuto výzvu přijmout. Nejdůležitějším vzděláním pro dívku nadále zůstávala výchova v domácnosti a potřeby rodiny. Ve společnosti, dokonce i ve vzdělaných kruzích, převládaly názory na neužitečnost a nesmyslnost ženského vzdělání. Stereotypy a předsudky o pohlavním předurčení byly v populaci hluboko vrostlé a jen velmi pozvolna a obtížně se jejich přesvědčení měnily. Nejtěžším úkolem bylo přesvědčit širokou veřejnost o významnosti a výhodách ženské vzdělanosti a zapudit myšlenku dívčího studia jako synonyma pro bezbožnost či vzpuru proti odvěkému přirozenému řádu. První pokus založit dívčí gymnásium selhal. S nápadem pražského ženského gymnasia přišli jako první profesori Gabriel Blažek, Pavel Jehlička a František Čupr už v roce 1868. I přes obrovské úsilí a vynaložení velkých finančních prostředků jejich plán zkrachoval, přihlásily se jen dvě žákyně. O dvacet let později už byla situace jiná. Úsilí Elišky Krásnohorské i přes velké peripetie slavilo úspěch.⁹³

Školství rakouské monarchie znalo několik druhů středních škol, avšak možnost složit maturitu dívkám neposkytovala žádná z nich. Přístup na univerzity byl bez složení maturitní zkoušky ženám zapovězen. Jistou alternativu za středoškolské studium

⁹² Neudorflová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 116-117.

⁹³ Vošahlíková, Pavla: *Jak se žilo za časů Františka Josefa I.* Praha: Svoboda, 1996. s. 165.

představovaly pokračovací kurzy navazující na měšťanské školy, které směly navštěvovat jak dívky, tak chlapci. Ovšem co do kvality výuky se nemohly rovnat vyšším středním školám.⁹⁴

Střední školy mohl zřizovat stát, země monarchie a města. Navzájem se od sebe lišily svými zakladateli, a tudíž vedle sebe současně existovaly školy státní, soukromé, zakládané nadacemi, spolky a církví. Katolická církev se svým dílem podílela na vytváření charakteru školství zakládáním sítě dívčích lyceí a gymnázií. Od druhé poloviny 19. století se k těmto školám přidává rozvoj odborného středního školství, které převážně zřizovaly spolky a nadace než-li stát.⁹⁵

S oživením myšlenky zřízení dívčího gymnázia přišla v osmdesátých letech Eliška Krásnohorská, jejíž pozdější úsilí nakonec slavilo úspěch. Nemožnost dívek završit středoškolské vzdělání maturitou vnímala jako nespravedlnost a handicap, protože vylučoval možnost studia na univerzitách. Krásnohorská se potýkala s řadou problémů, protože ne každý její počínání schvaloval, většina českých politiků jí odmítla. Avšak nakonec se její plány na zřízení dívčí střední školy přece jen uskutečnily. Za pomoci svých přátel založila roku 1890 spolek Minerva, který měl za úkol financovat a spravovat první dívčí gymnázium.⁹⁶

Škola byla otevřena téhož roku v září a přihlásilo se do ní 51 žaček. Prvotní fázi studia představovala dvouletá příprava, která měla žákyním doplnit učivo z obecných škol. Druhá fáze zahrnovala čtyři třídy gymnázia. Celkové šestileté studium odpovídalo, co do množství probírané látky, osmiletému chlapeckému gymnáziu. První maturitní zkoušku dívky skládaly v roce 1895 na chlapeckém Akademickém gymnáziu, neboť Minerva jako soukromá škola neměla právo veřejnosti, tzn., neměla právo maturity. O rok později 1896 získaly ženy přístup na univerzity, ale jen jako hospitantky, což v praxi znamenalo, že se přednášek mohly účastnit jen se souhlasem vyučujícího. Právo studovat na filozofické fakultě ženy získaly 1897 a o tři roky později i na lékařských fakultách. Minerva dosáhla

⁹⁴ Malínská, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století*. Praha: Libri, 2005. s. 37.

⁹⁵ Tamtéž, s. 38.

⁹⁶ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 130.

jednoho za svých cílů, když v roce 1901 její maturitní vysvědčení začalo zahrnovat klauzuli opravňující studentky ke vstupu na univerzity. Právo skládat maturitní zkoušku ústav dostal až v roce 1907.⁹⁷

Mírně protichůdnou činností oproti snahám žen dosáhnout přístupu na vysoké školy bylo zřizování nového typu středních škol. Od roku 1900 se pro vzdělávání dívek zakládala šestitřídní lycea a stalo se tak tři roky po umožnění přístupu žen na univerzity. Vláda tímto krokem reagovala na požadavek vyššího vzdělávání žen a zároveň tím chtěla zabránit rozšiřování středních dívčích škol. Nově vzniklá lycea často poškozovala zájmy soukromých dívčích středních škol. Jejich charakter výuky se zaměřoval převážně na výchovu k rodinnému životu, protože lycea neměla být přípravou k vysokoškolskému studiu.⁹⁸

Úspěch gymnázia Minervy spustil proces zakládání podobných akademicky zaměřených dívčích škol. Již v polovině osmdesátých let vznikl v Brně spolek Vesna, který se významně podílel na zakládání podobných typů škol, jako byla Minerva. Do konce devatenáctého století vzniklo v Čechách i na Moravě dohromady devět takto zaměřených škol. Jejich status byl stejný jako na chlapeckých školách, i když jedinou výjimku tvořily závěrečné zkoušky, protože ty musely dívky podle školského zákona skládat na chlapeckých ústavech. Roku 1907 se české země dočkaly druhého dívčího gymnázia otevřeného ve Valašském Meziříčí, kde se do prvního ročníku zapsalo 22 žaček. Na Moravě postupně sílil požadavek vlastního gymnázia, a proto se jeho zřízení mohlo uskutečnit především zásluhou peněžitých darů od českých vlastenců. Ovšem celkově situace na Moravě byla pro dívky středoškolsky vzdělané komplikovaná. Němci, kteří měli většinu na zemském moravském sněmu, nedovolili na Moravě založit českou univerzitu a dívky proto neměly možnost pokračovat ve studiu na univerzitě.⁹⁹

Habsburská monarchie za celou dobu devatenáctého století až do svého zániku ve dvacátém století nevyřešila tíživý problém nedostatku dívčích škol. A nepomohla tomu ani

⁹⁷ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 132-133.

⁹⁸ Kopáč, Jaroslav: *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1968. s. 77.

⁹⁹ Neudorfová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 126.

reorganizace po roce 1900, která dívčí školství více méně sjednotila. Již od 90. let se objevovaly hlasy volající po koedukaci, což by znamenalo, že by dívky mohly studovat na chlapeckých školách bez omezení. Vláda totiž nebyla ochotná zahrnout dívčí školství do státní správy. Povolení studia na chlapeckých školách by také vyřešilo otázku placení drahého školného na dívčích ústavech, které bylo často nad finanční rámec rodinného rozpočtu. Školné se na středních státních školách téměř neplatilo, ale dívčí soukromé školství na něm existenčně záviselo.¹⁰⁰

Katolická církev byla v otázce koedukace taktéž značně konzervativní. Zaujala jednoznačné stanovisko odporu, podobně jako v dalších otázkách týkající se školství obecného a také školství dívčího. Byla kritizována za nedostatečné rozvíjení znalostí dětí, odmítání vědeckého poznávání světa a vzdělávání dívek a nižších vrstev považovala za téměř zbytečné. Stanovisko katolické církve bylo téměř shodné jako politika vlády ve Vídni. Vídeňská vláda byla v otázce rozvoje školství značně konzervativní. Její postoj bránil jak zavedení koedukace, tak rychlejšímu zakládání dívčích škol. Obrat situace nastal až se vznikem Československé republiky, který ženám přiznal právní rovnoprávnost.¹⁰¹

Plnému zrovnoprávnění na středních školách se dívky dočkaly prostřednictvím výnosu Ministerstva školství o přijímání dívek za řádné žákyně středních škol ze dne 19. listopadu 1918. Tento výnos znamenal plné zrovnoprávnění dívek na chlapeckých středních školách, které do té doby mohly navštěvovat chlapecké ústavy jen jako privatistky, tedy že se výuky účastnily, aniž by zasahovaly do samotného procesu vyučování. A vždy na konci každého pololetí se musely podrobit zkouškám za všech předmětů.¹⁰²

Prostřednictvím výše zmíněného výnosu však nemělo docházet k rušení a zániku středních škol, spíše naopak, dívčí střední školství mělo být zachováno, což dokazovaly další vládní výnosy. Jeden z nich, výnos ze srpna 1919, nařizoval omezit počet dívek na chlapeckých středních školách. V praxi to znamenalo, že nejdříve měly být naplněny stavy na dívčích středních školách. Druhý výnos z května 1920 nařizoval dívkám, že se musí

¹⁰⁰ Neudorřlová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 126-127.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 128.

¹⁰² Veselá, Zdena: *Vývoj českého školství*. Praha: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1988. s. 87-88.

nejdříve přihlásit na dívčí střední školu a jen tehdy, když je škola naplněna se mohou přihlásit na chlapeckou střední školu. Ovšem nakonec bylo od této praxe upuštěno a od roku 1921 se mohly dívky bez problémů hlásit na chlapecké střední školy. Dívčí školství tak dostalo smrtelnou ránu, která vedla k jeho postupnému zániku.¹⁰³

Vysoké školy

Přístup žen k univerzitnímu studiu byl před rokem 1896 velmi výjimečný a ojedinělý. Teprve roku 1897 ženy získaly plné oprávnění studovat na filozofické fakultě a o tři roky později také na fakultě lékařské. Téhož roku 1900 vznesly rovněž požadavek na studium na právnické fakultě, avšak byly odmítnuty. Jejich praxe u soudu a ve správní službě by údajně neodpovídala jejich dosaženým znalostem. Zpřístupněním vysokých škol počet žen na univerzitách neustále rostl, což bylo dokladem jejich zvýšeného zájmu o vysokoškolské studium. Především za války došlo k rapidnějšímu nárůstu, jelikož počet studujících žen leckde převyšoval počet zapsaných mužů.¹⁰⁴

V prvních letech po nabytí práva žen studovat na vysokých školách se ženy často mohly setkávat s nesouhlasnými postoji ze strany mužů, kteří se jim studium snažili jakkoli znepříjemnit. Avšak v jejich snahách je nemohly odradit. První ženou, která v Předlitavsku získala doktorát ze všeobecné medicíny, byla hned roku 1902 Anna Honzáková. Do roku 1918 z filozofické i lékařské fakulty odcházely každý rok desítky absolventek a právě v této době se ženám konečně otevřela i dlouho zapovězená právnická fakulta, stalo se tak až po vzniku Československé republiky. Mezi muži bylo stále mnoho skeptiků, kteří pochybovali o jejich pozdějších pracovních uplatněních v právnické profesi. Navzdory tomu absolventky právnické fakulty nacházely místa ve státní i veřejné správě. První doktorkou práv, která promovala 1922, byla Anděla Kozáková. O tři roky později vydal Svaz československých notářů rezoluci, podle které mohly být ženy přijímány za kandidátky notářství, avšak tato praxe byla naplněna až o deset let později v roce 1935, kdy se první notářkou stala Anděla Kozáková-Jírová. Jinou dlouho zapovězenou funkcí bylo pro ženy povolání soudce. Otevření této profese ženám napomohla Jarmila Veselá,

¹⁰³ Veselá, Zdena: *Vývoj českého školství*. Praha: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1988. s. 88.

¹⁰⁴ Kádner, Otakar: *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha: Sfinx, 1929. s. 386-387.

první žena s právnickým vzděláním, která se věnovala vědecké dráze. V roce 1928 habitovala v oboru trestního práva a tím ostatní ženy výrazně přiblížila k zastávání této pozice. Prvními soudkyněmi byly ženy jmenovány za dva roky, v roce 1930.¹⁰⁵

Za období první republiky vlivem zvyšující se poptávky po univerzitním studiu narůstal počet nových vysokých škol. V roce 1918 byla zřízena veterinární škola v Brně a během roku 1919 byly otevřeny ještě tři další české školy a jedna slovenská, byly to univerzita v Brně a Bratislavě, zemědělská škola v Brně a ekonomická škola v Praze. Československý stát dokázal v prvních letech své existence významně rozšířit síť vysokých škol na svém území a zároveň tím změnit i národnostní strukturu. Již na začátku roku 1920 v Československu existovalo 14 vysokých škol, z nichž bylo deset českých, např. univerzita v Praze a v Brně, VUT v Praze a Brně, ekonomická škola v Praze, DAMU atd., tři německé a jedna slovenská. Přestavba vysokých škol trvala do roku 1919 a na dalších dvacet let zůstala nezměněná.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Malínská, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč?* Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století. Praha: Libri, 2005. s. 106-109.

¹⁰⁶ Kuzmin, Michail: *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981. s. 199.

Ženské spolky

Obecně

Osvícenství vznikající v 18. století poprvé zřetelně vyslovalo myšlenku rovnosti lidí, která zavdala úvahám o všeobecné rovnosti mezi mužem a ženou. Reakce na sebe nenechaly dlouho čekat a pro toto nové hnutí se během doby vžilo označení ženská emancipace neboli feminismus. Přesněji řečeno termín feminismus vzniká v Paříži roku 1772 z pera abbého Antoina Léonarda Thomase v jeho knize Esej o povaze a duchu žen v rozličných stoletích. Jeho práce poukazuje na fakt, že ženy jsou schopné téměř všech mužských aktivit, když jim to společnost umožní. Ve Francii vzbudily jeho kontroverzní názory nesouhlas a rozdělily francouzskou veřejnost. A zatímco se ve Francii živě debatovalo a polemizovalo, v ostatních částech Evropy takový ohlas nevzbudil. Žena byla odsouzena do soukromé sféry, k roli v rodině, jejímž posláním i nadále zůstávalo mateřství. Jediným jejím projevem tak mohlo být mecenášství či filantropie, což beze zbytku platilo i na české země.¹⁰⁷

První polovina devatenáctého století byla pro spolkové aktivity dobou méně výraznou. Nejvýznamnější léta v rámci ženského českého hnutí první poloviny byla třicátá a čtyřicátá, která bychom mohli označit za průkopnická. Vznikaly první pokusy žen zaktivizovat hnutí a otevřeně se zabývat problémem ženské otázky. Spolky vznikající pod dohledem Bohuslavy Rajské či v roce 1848 Spolek Slovanek pod vedením Honoraty Zapové měly velmi krátkou existenci. Jejich hlavní problém spočíval v přílišné závislosti na osobě zakladatele/zakladatelky. Zájem o spolkové aktivity ze strany žen byl časově omezený a krátkodobý. Po uzavření manželství se jejich život začal ubírat směrem k tradiční péči o domácnost, manžela a děti. Ženské spolky měly ve třicátých a čtyřicátých letech proto jen velmi omezenou a úzkou základnu. Spolky se navíc potýkaly s problémem nízké informovanosti a publicity o dění ženských emancipačních aktivit. Svůj podíl na tom měla jak cenzura, tak dávání přednosti důležitějším národním otázkám. V tomto období se ženy ještě nesnažily prosazovat své požadavky, jejich činnost je spojena především s vlasteneckým úsilím a literární činností některých žen. Rovněž pojem ženského spolku není pro toto období úplně správný. Jednalo se spíše o dobrovolné organizace bez

¹⁰⁷ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 229.

existence registrací či pevných stanov, než o oficiální spolek.¹⁰⁸ Takovým příkladem předchůdců spolků byly existence salonů rozšířených i v českých zemích.

Po revolučním roku 1848 byla v Habsburských zemích opět nastolena vláda absolutismu doprovázená policejním režimem, která utlumila veškeré občanské aktivity. Na čas musely být pozastaveny také emancipační aktivity směřující k zakládání nových dívčích vzdělávacích ústavů. Do šedesátých let 19. století tak ženskou otázku reflektovaly jen spisovatelky, které se zabývaly ženským nitrem a specifickými společenskými problémy ženského pohlaví. Od 60. let se s uvolněním politického režimu otevřel nový prostor pro charitativní a vzdělávací práci a kulturní a spolkovou činnost. Šedesátá léta znamenala oživení společenského a politického života a stala se počátkem pro organizování ženského hnutí.¹⁰⁹

Dobročinnost, která byla ženami šlechticemi, manželkami či dcerami významných politiků provozována, platila za činnost hodnou dámy. Charitativní spolky sehrály ve vývoji ženského hnutí významnou roli. Rakouské právo totiž nepřipouštělo spolkovou činnost žen a jedinou výjimkou byly právě filantropické, humanitární či vzdělávací akce. Filantropie jako taková nebyla ženskou emancipací, ale spíše jejím postrčení k uvědomění si lidských hodnot a hodnot svých vlastních.¹¹⁰

Emancipace žen do českých zemí dorazila oproti zemím západu o něco později a v mnohém se odlišovala. V Evropě byla charakteristická vymezováním se vůči mužskému světu, oproti českým zemím, které se vyznačovaly spíše spoluprací s ním. Česká žena začala být v průběhu 30. let vnímána jako národně uvědomělá vlastenka, která spolupomáhá budit národ. Žena manželka českého vlastence, matka, která vychovává děti k národnímu uvědomění. Stále její sférou působnosti zůstávala domácnost, ovšem domácnost vlastenecká. Díky těmto tendencím se ženské hnutí mohlo projevit i veřejně. Příkladem může být sestavení první kuchařky, snahy o českou dívčí školu či úsilí stvořit českou spisovatelku. V jiných oblastech – veřejná práce, politika, ekonomická oblast, tam

¹⁰⁸ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 24-25.

¹⁰⁹ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 38.

¹¹⁰ Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. s. 20-21.

všude byl ženám ještě na dlouho mužský svět uzavřen.¹¹¹ Model ženy feministky – vlastenky přetrvával dlouho do konce 19. století, někde i déle.

Vlastenecká idea ženám na jednu stranu rozšiřovala možnosti aktivit, ale na druhou stranu jim vytyčovala hranice. Pro ženy bylo těžké se za této situace zrovnoprávnit a emancipovat a ještě těžší bylo dosáhnout uznání jejich aktivit mimo tyto limitující zdi. Nicméně i přes to se feministkám časem podařilo tyto zdi narušit. Významná změna v české společnosti nastala až s nástupem politické, sociální a kulturní moderny a pomohla rozšířit veřejný prostor, ve kterém ženy přicházely se stále sebevědomějšími projekty.¹¹²

Dívky byly v Čechách vychovávány a připravovávány pro roli manželky, matky a hospodyně. V případě, když se žena neprovdala, její život ztrácel smysl a stávala se nadbytečnou. Tento smutný osud postihoval stovky žen a jako první se ho snažili změnit právě muži. Mezi významné české feministy se řadí Karel Slavoj Amerling a Vojtěch Náprstek. První etapa ženského hnutí je spjata právě se jménem Amerlinga v období třicátých let. Amerlingovi ani tak nešlo o vyrovnání rozdílů mezi mužem a ženou jako spíše o intelektuální povznesení ženy a pokus dát jejímu životu hlubší smysl. Jeho zásluha spočívala v tom, že vytrhl ženy z jejich staletých stereotypů, aby si uvědomily své postavení v rodině a společnosti. Jeho plány počítaly i s vybudováním dívčího vzdělání, avšak tyto plány brzy ztroskotaly. Amerling předešel dobu o pár desítek let, protože na podobnou realizaci bylo ještě příliš brzy.

Ženská spolková činnost

V roce 1848 byl bývalými spolupracovnicemi Amerlinga založen první český ženský spolek Spolek Slovanek. Nejvýraznější osobou spolku byla polská šlechtična žijící

¹¹¹ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 237.

¹¹² Heczková, Libuše: *Píšíci Minervy. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: FFUP, 2009. s. 14.

v českých zemích Honorata Zapová. Trvání spolku bylo velmi krátké, neboť nepřežil revoluční rok svého založení.¹¹³

Pro zakládání ženských spolků byla zásadní až druhá polovina 19. století. V české kultuře a společnosti sílilo národní povědomí a vytvářelo si uvnitř rakouské monarchie svůj specifický ráz. Zainteresované ženy zaměřující se na nejrůznější oblasti, např. filantropii, umění, literaturu nebo i kritiku, se nestavěly do opozice vůči převládajícím názorům a směrům, nýbrž se je pokoušely rozšířit a identifikovat se s nimi, aby se mohly spolupodílet na vytváření a posilování české kultury.¹¹⁴

První ženská sdružení měla vyloženě dobročinný charakter. Filantropie se stala neodmyslitelným atributem ženského hnutí, který zasahoval ještě dlouho do 19. století. Mezi nejvýznamnější české filantropky od 60. let 19. století můžeme zařadit Marii Riegerovou. Její dobročinné činnosti byly široké vyznačující se neutuchající pracovitostí a výkonností. Roku 1865 vstoupila do Spolku sv. Ludmily, jenž byl založen roku 1851 hraběnkou Kristinou Schönbornovou pro podporu ovdovělých žen. Spolek sv. Ludmily byl tehdy jedinou ženskou asociací v Čechách svého druhu, protože jako první vznikl za účelem podpory vdov a ženského vzdělávání. Náplň jeho činností byla podpora chudých žen a pořádání kurzů šití pro nemajetné dívky.¹¹⁵ Do historie se také zapsal filantropický Spolek paní sv. Anny, na němž měl zásluhu Karel Slavoj Amerling a na jehož podnět vznikl azyl pro choromyslné na pražských Hradčanech - Ernestinum.¹¹⁶

Za podpory Marie Riegerové-Palacké vznikla roku 1869 U svatého Jakuba v Praze opatrovna pro předškolní děti. Na rozdíl od podobných ústavů tohoto typu první česká opatrovna plně respektovala specifika dětí předškolního věku a o děti pečovaly jen vyškolené ženy-učitelky. Marie Riegerová-Palacká tak položila základy pro rozvoj předškolní péče. Sledovala tím hned několik cílů – filantropii, snahu pomoci tam, kde je

¹¹³ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23. - 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 33.

¹¹⁴ Heczková, Libuše: *Píšíci Minervy*. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky. Praha: FFUP, 2009. s. 11.

¹¹⁵ Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. s. 68-71.

¹¹⁶ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 232-235.

třeba, ale také chtěla zabránit dalšímu poněmčování českých dětí. O financování ústavu se staral komitét dam, později přejmenován na Výbor paní pro městské školy a opatrovny. Po vzoru Prahy začalo vznikat množství podobných ústavů v celých českých zemích mající charakter mateřských škol. Původní opatrovny zajišťovaly péči o děti jen z hlediska fyzického přežití a nyní měly nově fungovat na bázi mateřských škol. O děti se měly starat v zastoupení matky, což znamenalo poskytnout jim fyzickou, duševní i mravní výchovu. Marie Riegerová se snažila dětem poskytnout co nejlepší podmínky pro vstup do života a zároveň chtěla předcházet jejich pozdější kriminální činnosti. Dobře si uvědomovala, že její filantropické aktivity mohou vézt jen ke zmírnění bídy, ale nikoliv k jejímu odstranění. Podstatné změny mohla nastolit pouze vláda, která se sociálními problémy začala zabývat až po čtvrt století a to na nátlak veřejnosti, ale bohužel její opatření nebyla dostatečná.¹¹⁷

V 60. letech k oživení společenského a kulturního života přispělo obnovení ústavnosti, jež mělo pozitivní dopad na rozvoj české kultury a společnosti. Významným spolkem ženského českého hnutí se stalo založení Amerického klubu dam v roce 1865. Ve vývoji ženské otázky sehrál významnou roli. Podnět k jeho založení dal Vojtěch Náprstek, který několik let pobýval ve Spojených státech a po svém příjezdu do Čech přišel s množstvím inovativních myšlenek, nápadů a názorů. Názorů týkajících se předně role ženy ve společnosti a její rovnocennosti s mužem. Chtěl ženu osvobodit od dřiny v domácnosti zavedením moderní techniky, která by ji získala čas pro odpočinek i volnou chvíli pro vzdělání. Zabýval se rovněž ženským školstvím, vyjadřoval se pro volební právo žen i pro zaměstnání žen ve státních službách.¹¹⁸ Ze začátku jeho radikální přednášky o zlepšení postavení žen ohromily širokou veřejnost a brzy na to si na svou stranu získal nespočet svých příznivkyň. Členkami Amerického klubu dam byly téměř všechny příslušnice významných českých rodin z řad politiků, spisovatelů, novinářů, intelektuálů. Za všechny zmíním Žofii Podlipskou, Karolinu Světlou, Elišku Krásnohorskou, Augustu Braunerovou a Marii Riegerovou-Červinkovou. Cílem spolku bylo vzdělání, filantropie, péče o děti a mládež, ale také podpora technického pokroku v domácnostech, kterou Náprstek propagoval po svém příjezdu z ciziny, a jež měla ulehčit vykonávání nesnadných činností v domácnosti. Klub se vyznačoval především pořádáním přednášek, které se staly

¹¹⁷ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 193-195.

¹¹⁸ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 54.

hlavním prostředkem pro vzdělání. Přednášky směly navštěvovat pouze ženy a týkaly se nejrůznějších oborů – astronomie, psychologie, biologie, medicíny, náboženství, filozofie, literatury atd. Přednášejícími byli významné osobnosti, například Jan Evangelista Purkyně, lékařka Anna Bayerová, spisovatelka Žofie Podlipská, cestovatel Emil Holub a další. K obohacení vzdělání členek spolku sloužila bohatá knihovna, kterou jim Náprstek umožnil využívat. Kromě vzdělávací činnosti se spolek věnoval také charitativním aktivitám. Členky navštěvovaly nemocnice a různé sociální ústavy, věnovaly se péči o děti a mládež. Pořádaly pro ně množství výletů. O Vánocích chodily po sociálních ústavech a obdarovávaly chudinu oblečením a jídlem.¹¹⁹

Americký klub dam byl soukromý spolek, který působil bez stanov, jež by schválilo místodržitelství. V roce 1870, po pěti letech jeho trvání, bylo vydáno policejní nařízení, které v podstatě spolek zakazovalo, pokud členky nepředloží stanov. Neuskutečnilo se tak, jelikož si členky chtěly ponechat volné sdružení, bez závazků. Klub přestal oficiálně existovat a jeho členky se přejmenovaly na Bývalý americký klub dam. Jeho činnosti však byly zachovány.¹²⁰

Spolek stál u všech důležitých aktivit týkajících se zlepšení ekonomického a společenského postavení žen. Podporoval založení Ženského výrobního spolku v roce 1871, spolku Domácnost v roce 1885, stál při založení spolku Minerva a vzniku prvního dívčího gymnázia. Nechyběl ani při vzniku jiných ženských sdružení v dalších českých městech. V roce 1894 byla činnost klubu na chvíli pozastavena Náprstkovou smrtí. Klub však nezanikl, byl již pevně spjat se společenským pražským životem a dál pokračoval ve svých osvětových činnostech. Svou působnost ještě rozšířil na dělnické ženy a začal pořádat nedělní dýchánky. Překonal i smrt Josefy Náprstkové v roce 1907, která se ujala po smrti manžela jeho organizace, přežil první světovou válku, druhou světovou válku a německou okupaci, ale nepřežil komunistický převrat.¹²¹

¹¹⁹ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 52-58.

¹²⁰ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23. - 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 214-215.

¹²¹ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 61-64.

Roku 1871 bylo vydáno usnesení o zřízení Ženského výrobního spolku, který měl nahradit aktivity Spolku sv. Ludmily a při kterém měla vzniknout dívčí průmyslová škola. Předsedkyní a jeho duší se stala Karolína Světlá. V jeho rámci také začalo od roku 1874 vycházet tiskové periodikum *Ženské listy*, které řídila Krásnohorská. Prioritou však bylo zřízení průmyslové školy pro dívky určené především pro střední vrstvy. Otevřelo se několik kurzů, kde se učila čeština, počty, dějepis, přírodopis, zeměpis, krasopis, účetnictví, ekonomie, jazyky a ruční práce. Spolek ještě zřídil ošetřovatelské kurzy. Ve škole se platilo školné, avšak dívky z nemajetných rodin mohly být od tohoto osvobozeny. Zřízení obchodní průmyslové školy vzbudilo mezi dívkami velký zájem a už v roce 1877 ji navštěvovalo 519 žaček, oproti prvnímu roku, kdy se zapsalo 180 dívek. Při výrobním spolku hned při jeho založení začala působit také zprostředkovatelna práce, která měla ženám zajišťovat pracovní příležitosti a pracovní uplatnění.¹²²

Obchodní a průmyslová škola byla tříletá a v průměru ji navštěvovalo 600 až 700 žaček ročně. Během doby si vydobyla respekt a uznání, i když postupem času její členky ztrácely na své bojovnosti, což se projevovalo i v *Ženských listech*, jejichž tón se zmínil.¹²³ Nicméně důležitým posunem v historii školy byl rok 1885, kdy nabyla veřejného práva a také 1887, kdy škola získala možnost udělovat pro své žákyně živnostenské listy.¹²⁴

Ženský výrobní spolek se netěšil přílišné podpory ze strany veřejnosti. Vážně mu konkuroval německý výrobní spolek založen roku 1869, který byl podporován bohatými židovskými obchodníky. České ekonomické i politické špičky se k existenci českého výrobního spolku stavěly negativně. Zvláště ostře proti němu vystoupil František Ladislav Rieger, který byl ve sporu s Karolínou Světlou.¹²⁵

Přes všechny možné peripetie, kterým musel Ženský výrobní spolek čelit, vznik dalšího spolku *Domácnost* byl přivítán s nadšením. Vznikl jako pocta Magdaleně

¹²² Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23.-24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 43-44.

¹²³ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 247

¹²⁴ Neudorfová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 75.

¹²⁵ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 247.

Dobromile Rettigové v roce 1885, kdy se slavilo sto let od jejího narození. Zapsala se jako žena, která jako první přišla s výchovou dokonalé hospodyňky. Kuchařsky zaměřený spolek se snažil učit a upevňovat kvality paní domu. Školné „knedlíkové univerzity,“ jak se škole spolku Domácnost přezdívalo, bylo poměrně vysoké, o čemž svědčí, že byl určen především pro střední a bohatou buržoazii. V rámci spolku se pořádaly také přednášky a roku 1890 byla vydána kniha kuchařských receptů, které se v kurzech osvědčily. Kuchařka vzbudila velký ohlas a byl připraven její dotisk, který vycházel ještě za první republiky.¹²⁶

Obdobou Ženského výrobního spolku v Praze byl moravský spolek Vesna, založený roku 1870. Jeho pozice na Moravě byla ještě těžší. Němci si na moravském zemském sněmu drželi většinu hlasů, jimiž podporovali německé školství a zároveň bránili rozvoji českému. Financování spolku probíhalo hlavně prostřednictvím konání slavností a dobrovolných darů. Činnost Vesny byla ze začátku orientována čistě prakticky, to znamenalo šití elegantních šatů, vyšívání, výroba krojů, ale postupem času se přidávaly i akademické a jazykové vyučovací hodiny. Součástí výuky byl také tělocvik, který se odehrával v budovách Sokola. Spolek se taktéž výrazně zabýval charitativní činností a od 90. let rozvíjel svou přednáškovou činnost. Podílel se na založení řady škol, které pomáhal financovat. Jednalo se o šestitřídní lyceum, čtyřtřídní vyšší dívčí školu, dvoutřídní obchodní školu, ústav pro vzdělávání učitelek průmyslových škol, hospodyňské a kuchařské školy, ženskou průmyslovou školu a rovněž pořádal večerní a odpolední krátkodobé specializované kurzy.¹²⁷

Nástupem sedmdesátých a osmdesátých let 19. století na scénu vstoupila nová generace feministicky smýšlejících žen. Vyrostly ve společnosti, která již začínala mít základní rysy občanské podoby, a takto ji vnímaly. Tato generace žen byla bojovnější, energičtější, sebevědomější a lépe si uvědomovala své hodnoty. Pocházely většinou z dobře zaopatřených rodin, ve kterých samotní jejich rodiče patřili do společenského okruhu lidí, jenž se podílel na obrodě národa. Mezi novou generací žen například patřily sestry Anna a Zdenka Braunerovy, Anna Lauermannová-Mikschová, Anna Bayerová, Marie Červinková-Riegerová a další. Poslední jmenovaná, Marie Červinková-Riegerová,

¹²⁶ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Libri, 2005. s. 124-131.

¹²⁷ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 77.

se ve své dobročinné aktivitě zaměřila především na úděl dívek, které se ocitly vlivem životních situací samy bez prostředků na ulici. Jednalo se hlavně o dívky nemanželského původu, které jejich rodiče nezabezpečili a neposkytli jim základní vzdělání ani výchovu. Červinková proto začala spolupracovat s organizací Ochrana opuštěných a zanedbaných dívek vzniklou roku 1884 a stala se jeho protektorkou. Rady čerpala od své přítelkyně lékařky Anny Bayerové, která po dlouhý čas působila jako lékařka ve Švýcarsku. Problematika opuštěných a zanedbaných žen ji inspirovala k založení spolku Záštit, který měl pomáhat ubytovávat ženy, které přicházely z venkova do měst za prací, a také jim pomáhal hledat pracovní uplatnění. Mnoha ženám umožnil vystudovat a později fungoval hlavně jako ubytovna, taková první záchytná stanice.¹²⁸

České spolky vznikající od druhé poloviny devatenáctého století byly výraznou a důležitou kapitolou ženské emancipace, ale svůj pozitivní vliv sehrály i v celkovém rozvoji českého národa. V českých zemích existovaly na stovky nejrůznějších ženských sdružení, jejichž činnost byla různorodá. Ve skrze se jednalo o činnosti kulturní, vzdělávací, charitativní a společenské. Do jisté míry nahrazovaly politickou oblast nedostatečně přístupnou a znamenaly významný přínos pro rozvoj demokracie v české společnosti. Reakcí na nepřehlednou situaci v důsledku existence velkého množství ženských spolků byl učiněn pokus sdružit je všechny do jedné zastřešující organizace. Tím byl roku 1911 ustanoven spolek Svaz ženských spolků českých. Jeho hlavním cílem měla být vzájemná koordinace mezi spolky, stanovení jednotného základu v činnostech, aby se jejich aktivity zbytečně nepřekrývaly a nepřekážely si. Na prvním sjezdu roku 1913 už svaz čítal 51 spolků a svou práci rozdělil na několik odborů – odbor národohospodářský, mírový, abstinentský, sociální, organizační, odbor organizace dívčí mládeže a odbor pro ženský ruch v českých zemích a v cizině. Náplní jeho činnosti bylo vytvoření větších možností v přístupu žen ke vzdělání a jejich následné uplatnění v pracovním procesu. Zasadil se o další rozvoj dívčích škol a také o vznik institucí, které by ženám byly v jejich snahách prospěšné, například zřízení ústřední knihovny, vytvoření ženské tiskové kanceláře apod. Počítal rovněž s vydáním seznamu všech ženských spolků, škol, ústavů a přístupných

¹²⁸ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 250-251

povolání. Jeho snahy však překazila blížící se válka, a proto tedy mnoho ze svých činností již nestihl dokončit.¹²⁹

Počátkem dvacátého století nadále rostl zájem o ženské emancipační aktivity. Počet ženských spolků neustále narůstal, ovšem ani tak jejich množství nemohlo pokrýt skutečnou poptávku. Do aktivit o dosažení rovnoprávnosti se zapojovala stále úzká skupinka žen, jelikož většina z nich byla stále mimo organizované hnutí. Nutno však podotknout, že i přes to se ženské hnutí těšilo nebývalé pozornosti stran české veřejnosti.¹³⁰ Roku 1903 Tereza Nováková, Františka Plamínková a Marie Tůmová založily v Praze Ženský klub český. Jeho založení se setkalo s velkým úspěchem, do svých řad přijímal všechny ženy bez rozdílu společenských vrstev a politického smýšlení. Své aktivity spolek soustředil především na dosažení větší rovnoprávnosti žen ve vzdělávací, právní, pracovní a politické oblasti. Klub měl ze začátku plnit funkci zastřešující organizace pro všechna ženská sdružení, ale později přesunul své zájmy na realizaci vlastních činností. Jednou z jeho nejdůležitějších aktivit byla oblast vzdělávací, zaměřoval se na rozvoj dívčího školství. V oblasti politické jeho prioritou bylo dosažení volebního práva pro ženy a rozšíření spolčovacího zákona, aby ženám umožnil přístup do politických organizací. Tuto aktivitu ženy rozjely ihned roku 1903 zasláním petice do vídeňského parlamentu a tím vlastně zahájily činnost politické organizace českých žen. Za tímto účelem vytvořený Výbor pro volební právo žen měl tuto otázku na starosti. Ženský klub český stihl udělat do roku 1914 mnoho záslužné práce, na níž se podílely významné osobnosti ženského hnutí, za všechny mohu jmenovat již zmíněnou Novákovou a Plamínkovou či případně Albínu Honzákovou, Annu Lauermannovou nebo Charlottu Masarykovou.¹³¹

¹²⁹ Neudorflová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 133-135.

¹³⁰ Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 376.

¹³¹ Neudorflová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 214-223.

Boj o ženská povolání

Od poloviny 19. století se objevuje nový demografický trend - přibývá žen a naopak ubývá mužů. Tato skutečnost měla závažný důsledek v tom, že se snížilo množství mužů na ženění a řada z nich se k tomu neměla vůbec. V řadě evropských zemí včetně Rakouska vznikl opravdový problém většinového počtu žen. Jednalo se o ženy, kterým se dostalo jediné výchovy hospodyně, manželky a matky.¹³² Narůstal počet neprovdaných žen, jejichž společenská role je odsuzovala k jediným povinnostem v domácnosti. Jinak neuměly nic. Byly ekonomicky závislé na ostatních a přítěží pro své rodinné příslušníky. Ekonomicky nezávislá žena byla velkou vzácností. Neprovdané dívky, které z finančních i jakýchkoli jiných důvodů se snažily najít si práci, setkávaly se s předsudky a stereotypy a jediná profese, v níž by se mohly uplatnit, byla jen ta povolání hodící se na ženu. Tedy vychovatelka dětí, společnice, ošetřovatelka, učitelka hry na klavír. Pracující žena byla vnímána jako aspekt ponížení muže, který není schopen postarat se o rodinu.¹³³

Neprovdané ženy měly nepatrnou naději si ve svém aktivním věku najít alespoň nějakou práci, která by jim zajišťovala zdroj příjmů. Ovšem v průběhu 19. století a především v posledních desetiletích docházelo ke zvyšování průměrného věku. V měšťanských vrstvách přibýval počet osamělých žen, které pro své stáří nemohly vykonávat žádnou pracovní činnost. Tyto ženy žily takřka samy a v podstatě bez prostředků. Klemeňa Hanušová, dříve ekonomicky nezávislá, se dostala do podobné situace. Proto přišla s návrhem zorganizování ženského spolku Dámský kruh, který by právě pomáhal postarším ženám v jejich životní situaci.¹³⁴

Ženské aktivity věnující se filantropii, dobročinnosti, charitě, vzdělání, výletům a ženskému sdružování přijímala společnost s pochopením. Mám tím na mysli mužskou část společnosti, která ženské činnosti tolerovala nebo proti nim alespoň výrazněji neprotestovala, jelikož žádná z těchto aktivit ženu neodváděla od povinností v péči o rodinu. Česká ženská emancipace je spjata s národním obrozením a většina ženských

¹³² Horská, Pavla: *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999. s. 75.

¹³³ Abramssová, Lynn: *Zrození moderní ženy*. Evropa 1789-1918. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005. s. 91-94.

¹³⁴ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 252.

spolků se soustředila na národnostní problematiku. Muži se cítili být pevně ukotveni ve svých ekonomických a společenských rolích a necítili nebezpečí nastupujícího emancipačního snažení. Ženy mužům ve svých bohubilých činnostech a zájmech nijak zatím nekonkurovaly. Mužům vzdělání „umožňovalo dominanci intelektuální, příjmy dominanci ekonomickou.“¹³⁵ Tato společenská nadvláda byla ženami bez problémů přijímána jako všeobecný fakt a to i u nejvzdělanějších a nejaktivnějších žen. Ženy se mohly účastnit nejrůznějších akcí a dobročinných činností, avšak pouze ve volném čase, o kterém rozhodoval muž.

Do první poloviny 19. století samotné ženy často neměly zájem své postavení v rodině nějak výrazně měnit. Způsob výchovy především měšťanských vrstev byl zaměřen na dovednosti řídit domácnost, schopnosti pečovat o manžela a děti a vzorně reprezentovat. Takto nastavený model výchovy vylučoval možnost zaměstnání dívek mimo okruh rodiny.¹³⁶ Funkci opatrovníka přebíral po otci manžel, za kterého se dívka provdala a nezdálo se, že by to většině ženám bylo na překážku. Změna nastala až s druhou polovinou devatenáctého století a to hlavně v úřednických rodinách. Rodiny státních úředníků byly nuceny šetřit, ale přitom stále musely zachovávat společenské zvyklosti. Představa zaměstnání vykonávaného mimo rodinu byla nadále ponižující a pod úroveň, avšak dívky neprovdané a nezaměstnané byly velkou finanční zátěží pro rodinu. Postupně začalo přibývat hlasů zastávajících umožnění přístupu žen k povolání.¹³⁷

Když si ženy zvolily zaměstnání z čistě ženských profesí a stávaly se vychovatelkami, hospodyněmi, ošetřovatelkami, nikdo proti tomu neměl námitek. Byla tolerována i práce žen z dolních vrstev společnosti. Byly donuceny nástupem průmyslové revoluce a pracovaly jak mladé dívky, tak i vdané ženy. Nejčastějším oborem byla práce v továrnách, přesněji řečeno v oděvním a textilním průmyslu. Podílely se i na práci zemědělské a v ostatních oborech, které byly nekvalifikované či méně fyzicky náročné. Statistiky uvádějí, že nejvíce výdělečně činných žen v aktivních povoláních byly dělnice, z nichž mnohé pracovaly také v zemědělském sektoru. Tyto ženy často po uzavření sňatku

¹³⁵ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 253.

¹³⁶ Horská, P – Kučera, M. a kol.: *Dětství, rodina, stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. s. 393.

¹³⁷ Bahenská, Marie: *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005. s. 25-26.

opouštěly svá zaměstnání.¹³⁸ V těžké práci v továrnách nahrazovaly muže a jejich práce byla navíc hůře placená jak mužská, takže když chtěl zaměstnavatel ušetřit, najal si na práci ženy. Řada dělnických žen byla nucena spolupodílet se na rodinném rozpočtu přivyděláváním si například ručními pracemi či jako pradelny a posluhovačky. Zaměstnání většiny dělnických žen se stalo ekonomickou nutností. Mluvit v tomto případě o ženské emancipaci by bylo příliš nadsazené. Ženy byly vlivem těžké práce udřené a předčasně stárly. V dělnickém prostředí se sice mluvilo o rovnosti, ale ta se v žádném případě nevztahovala na ženy v továrnách.¹³⁹

Jiná kategorie žen byla nucena postarat se po smrti manžela o venkovské zemědělské usedlosti, které musely řídit a vést. Smrt manžela jim v tomto případě poskytla dávku rozhodovacích pravomocí a částečné svobody. Žádná z výše jmenovaných profesí a zaměstnání žen však nekonkurovala mužům.

Problém nastal ve chvíli, kdy ženy začaly usilovat o svou ekonomickou nezávislost, kterou jim mělo zajistit vzdělání. Začaly vyvíjet úsilí směřující k dosažení vyššího vzdělání, vzdělání zakončeného maturitou a později k vzdělání univerzitnímu. Byly k tomu nuceny vlivem změn v oblasti ekonomických i sociálních. Velká část společnosti, především muži, začala ostře vystupovat proti tomuto stanovisku¹⁴⁰ a to i přesto, že žádná z žen, které prosazovaly emancipaci „nikdy nezpochybnila biologickou předurčenost ženy k mateřství.“¹⁴¹ Ve společnosti neustále přetrvával názor o posvátnosti instituce manželství, a proto by mohl rozvoj gramotnosti a vzdělání u žen vážně ohrozit výsostné postavení mužů, narušit strukturu rodiny a tedy by v podstatě ohrozil zaběhnutý sociální pořádek.¹⁴²

¹³⁸ Horská-Vrbová, Pavla: *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*. Praha: Academia, 1970. s. 162.

¹³⁹ Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 212-213.

¹⁴⁰ Lenderová, M. a kol. *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2002. s. 9.

¹⁴¹ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 253.

¹⁴² Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 208.

Ženy usilující po absolvování vyšších středních škol o získání zaměstnání byly většinou neúspěšné, jelikož všechny pro ně vhodné obory byly obsazeny. Muži měli ve své sféře rozebrány všechny činnosti odborné i veřejně orientované a pro ženy zde nebylo ponecháno místa, jejich sféra byla v domácnosti a v rodině. Příležitost jak smazat rozdíly v přístupu k zaměstnání, ženy viděly v možnosti studovat vysoké školy, které by jim umožnily dosáhnout na profese pro ně zatím nepřístupné.¹⁴³

Jednou z mála profesí, kde bylo pro ženy jednodušší se prosadit, byla oblast pedagogická. Právě ta připadala v úvahu, chtěla-li se žena stát ekonomicky nezávislou na svém okolí. A právě tato profese byla jednou z prvních, která jim tuto nezávislost umožnila. K výkonu profese soukromé učitelky nebylo potřeba žádných formálních příprav ani žádné kvalifikace. Zájemkyně o učitelství mohly jen navštívit jeden z některých pedagogických kurzů, jejichž vznik vláda iniciovala již od roku 1849 a nutno zmínit, že zájem o ně nebyl vysoký.¹⁴⁴ Pozdější Hasnerův zákon z roku 1869 pevně upravoval postavení učitelek na veřejných ústavech a jehož prostřednictvím vznikly učitelské ústavy pro muže i pro ženy. Dívky, které se chtěly přihlásit do ústavu, musely mít alespoň patnáct let a musely mít ukončené základní vzdělání. Prokazovaly rovněž tělesnou způsobilost, mravní bezúhonnost a skládaly přísné přijímací zkoušky. O studium byl velkým zájem a to hlavně o ženskou pedagogii státní, ale byla možnost hlásit se také na ústavy soukromé. Důsledkem přísných přijímacích zkoušek se z ženských učitelských ústavů staly školy výběrové, kde ne všechny uchazečky o studium byly přijaty, na rozdíl od mužských učitelských ústavů. Podle znění zákona mohly ženy působit nejen na dívčích ústavech, ale také na smíšených, ba i čistě chlapeckých (jen omezeně). To brzy vedlo k nespokojenosti jejich mužských kolegů a k prvním protestům. Učitelky většinou mívaly vyšší pracovní úvazek, ale platově byly hodnoceny rovnocenně jako jejich mužští kolegové. Jejich argumenty spočívaly v tom, že oni musí živit rodinu, načež ženám-učitelkám je nařízen celibát, a tudíž mají nárok na vyšší platové ohodnocení.¹⁴⁵

Koncem devatenáctého století působilo v českých zemích zhruba 20 000 pedagogických sil, přičemž asi 28% z nich byly učitelky. První generace českých učitelek

¹⁴³ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 123.

¹⁴⁴ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 207.

¹⁴⁵ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 255.

byla bohatá na výrazné a zajímavé osobnosti, které vynikaly značnou vzdělaností, orientací v národní i ženské problematice a schopností argumentace. Zakládaly odborové učitelské organizace, z nichž nejstarší, Spolek pražských učitelek, datujeme do roku 1874. Tento spolek rovněž vydával vlastní periodikum *List českých učitelek*. Není jistě divu, že další nastupující generace odchovaná těmito ženami byla mnohem víc sebevědomější a bojovnější.¹⁴⁶

Tradičními nositelkami myšlenek ženské emancipace byly právě učitelky, ovšem jejich situace byla nesnadná. Často se setkávaly hlavně v menších městech a na vesnicích s předsudky a někdy i s nenávisť. Konkurence s učiteli byla pro ně velmi tvrdá a nespravedlivá. Ženy učitelky ještě na počátku dvacátého století nemohly učit na smíšených školách, platil pro ně celibát, jejich platové ohodnocení bylo nižší jak u jejich mužských kolegů a při postupech nahoru byli preferováni muži. Konkurzy vyhlašované na uvolněná učitelská místa na středních dívčích školách byla často vypisována jen pro muže. Učitelky vystupovaly proti těmto druhům diskriminací na manifestačních schůzích a požadovaly, aby se změnil systém přijímání nových učitelských sil do škol, jehož jediným měřítkem by měla být kvalifikace. Někteří čeští učitelé jako odvetu za požadavky učitelek o zlepšení úrovně jejich učitelského postavení viděli v sympatizování s německým hnutím, který ženy činil odpovědné za společenský rozvrat.¹⁴⁷

Potřeba a volání žen po možném pracovním uplatnění byla stále hlasitější. Byly k tomu nuceny proměnou ekonomických a sociálních vztahů. Neustále přibývalo množství neprovdaných žen, které byly odkázány pouze samy na sebe. Jednalo se hlavně o ženy pocházejících ze středních vrstev, které nebyly zvyklé na těžkou práci a jejich společenské postavení jim bránilo vykonávat ji. Byla pro ně ponižující. Vzrůstající nutnost obživy mnoha žen je přivedla na trh práce a tedy do profesí tradičně vyhrazeným mužům. Podle statistik vyplývá, že průmyslová revoluce významně přispěla k přeměně postavení rodiny jako hospodářské jednotky. Poptávka po domácích ženských ručních pracích se snižovala, zatímco došlo k navýšení potřeby hotových peněz na nákup spotřebního zboží.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 255.

¹⁴⁷ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 128-131.

¹⁴⁸ Horská, P – Kučera, M. a kol.: *Dětství, rodina, stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990. s. 393.

Vstup žen na pracovní trh a podíl na ekonomických aktivitách v průmyslových zemích zásadně otrásl všemi náboženskými i filozofickými mnohaletými teoriemi o dělbě práce mezi pohlavími a o ženské předurčenosti řadící ji do soukromého sektoru. Nutno však podotknout, že v nových moderních sociálních teoriích se neustále udržoval názor na neodlučitelnost ženy od rodiny. V sedmdesátých letech se ve Francii objevuje nový pojem první krize maskulinity a souvisí s obavou ženské konkurence v tradičně mužských profesích. Tento strach byl také podnícen spekulacemi o proměně ženy, ztrátě tradičních rolí, které jsou ženě připisovány a změně sociálního postavení. Častý byl argument, že žena pracující mimo domov přijde o své specificky ženské vlastnosti. Na druhou stranu kritici ženské práce se nezaobírali myšlenkami tvrdé práce žen, ani délkou jejich pracovní doby v továrnách. Z toho možno usuzovat, že měli na mysli hlavně ty profese, kde nešlo o fyzickou sílu.¹⁴⁹

¹⁴⁹ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 259.

Politické aktivity žen

Aktivity českého ženského hnutí se do konce devatenáctého století výrazně rozrostly, zvýšil se počet žen činných v jednotlivých organizacích a stejně tak narostl i objem jejich práce. Avšak mezi ženami neustále sílil názor, že bez jejich účasti v politice nebude dosaženo požadovaných změn v oblasti sociální, vzdělávací a ve formální rovnoprávnosti. Proto se již od devadesátých let objevovalo v ženských časopisech téma politických práv žen, které se začátkem dvacátého století proměnilo v systematické hnutí. Tento boj za získání volebního práva žen vycházel ze všeobecného hnutí za občanská práva, který však měl v Evropě poměrně krátkou tradici.¹⁵⁰

České feministky si v 90. letech stále zřetelněji uvědomovaly, že většina žen ještě není připravena na aktivní účast v politice. Proto jim záleželo na tom, aby se do práce v ženských organizacích zapojilo co největší množství žen, které byly také nabádány ke zvýšení své informovanosti čtením ženského tisku. I přesto že, ženské spolky poměrně rychle rozšiřovaly svou politickou činnost, byla odpověď veřejnosti na jejich práci neadekvátní. Politická vyspělost žen, ale i mužů byla v menších městech a na venkově stále nedostatečná. Do značné míry byl tento politický nezájem o dosažení volebního práva žen způsoben jednak strachem mužů, kteří se obávali, že by tyto snahy zastínily jejich požadavky získat svá práva, a jednak také tradičními stereotypy o společenských rolích. Nejčastějším argumentem proti politické angažovanosti žen byla obava mužů, že by žena vlivem své účasti na politickém životě ztratila svou ženskost. Tento přístup poukazyval na přetrvávající konzervativní postoje degradující jejich pozici. Ženská bezplatná práce vykonávaná pro rodinu a stejně tak pro charitativní organizace, byla chápána jako zcela přirozená a samozřejmá, ovšem neplnohodnotná v rámci požadavku na získání určitého respektu a politických práv.¹⁵¹

Obhajoba práva žen na politickou rovnoprávnost často spočívala v argumentu stejného intelektuálního potenciálu i hodnoty práce jako dosahují muži, a proto i ženy by měly mít nárok na rozhodování ve veřejných záležitostech. Požadavek hlasovacího práva se vztahoval stejně tak na ženy zaměstnané a platící daně jako i na ženy v domácnosti,

¹⁵⁰ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 255.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 256-260.

jelikož rodina je úzce spjata se životem a tedy s politikou.¹⁵² Boj za všeobecné hlasovací právo výrazně zaktivizoval celé ženské hnutí, které získalo politický charakter. S prvním požadavkem zavést hlasovací právo pro ženy vystoupil Vojtěch Náprstek roku 1887, který pronesl na schůzi pražské městské rady dlouhou řeč týkající se programu nového volebního systému. Považoval za nespravedlivé, aby ženy, které pracují, jsou ekonomicky nezávislé a platí daně, nemohly jít volit. Jeho návrh radní však z pochopitelných důvodů zamítli.¹⁵³

Ženská otázka se na počátku 20. století stala všeobecným nepřehlédnutelným problémem, prostupující všechny společenské struktury. Nově se o ženské hnutí začaly zajímat vznikající politické strany, které v ženách viděly možnost získání nových budoucích voličů. První stranou, která do svého programu zařadila požadavek volebního práva žen, byla sociální demokracie.¹⁵⁴

Významnou organizací vzniklou pro boj za volební právo byl roku 1905 Výbor pro volební právo žen vytvořený z iniciativy známé osobnosti českého feministického hnutí, Františky Plamínkové. Výbor vydával v letech 1905-1906 četná prohlášení žen a snažil se upevňovat spolupráci mezi jednotlivými sociálně demokratickými organizacemi. Ruská revoluce roku 1905 zaktivizovala české ženské hnutí, v jehož rámci se konala řada politických schůzí a demonstrací.¹⁵⁵ Vídeňská vláda se rozhodla předejít další radikalizaci mas zavedením všeobecného hlasovacího práva. Jeho zavedení roku 1907 však bylo pro ženy velkým zklamáním, protože nejenže se jim do reformy nepodařilo včlenit volební právo pro ženy, dokonce nový volební řád zcela vyloučil účast žen na říšských volbách. Volební právo ztratily i šlechtičny, které jej měly po staletí. Nicméně však i přes schválení nové volební reformy české feministky dokázaly najít v novém právním řádu trhliny a nedokonalosti. Objevily skulinu ve volebním zákoně z roku 1861, který nebyl oficiálně

¹⁵² Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 391-392.

¹⁵³ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999. s. 268-269.

¹⁵⁴ Malínská, Jana: *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století*. Praha: Libri, 2005. s. 111-112.

¹⁵⁵ Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 389.

zrušen, o právu žen volit a být voleny do zemského sněmu, od čehož se poté odvíjela jejich hlavní politická aktivita.¹⁵⁶

Boj českých žen za získání volebního práva v letech 1905-1907 však nebyl úspěšný, jelikož se jim nepodařilo získat výraznou podporu žádné politické strany. Nicméně přesto jednu výhodu získaly – volný vstup do politických organizací. Ve svém úsilí neúnavně pokračovaly dál. Prvních voleb do zemského sněmu v předlitavských zemích se ženy platící daně směly zúčastnit roku 1908. Tyto volby se připravovaly od podzimu 1907 a Františka Plamínková jako zástupkyně Výboru pro volební právo žen vyjednávala s jednotlivými politickými stranami o zařazení žen na jejich kandidátky. Po nezměrném úsilí nakonec sociálně demokratická strana oznámila kandidaturu Karly Máchové a za nezávislou kandidátku Výboru pro volební právo žen kandidovala Marie Tůmová. Obě zmíněné vyšly z volebního klání čestně. Jejich vystoupení ve volbách bylo hodnoceno jako první úspěch ženského hnutí v politické oblasti. Jejich úspěch měl i dopad na práci Františky Plamínkové ve Výboru pro volební právo žen, jelikož mohla častěji prezentovat požadavky mezi širší veřejností na hromadných schůzích.¹⁵⁷

V letech před první světovou válkou přicházely ženy k přesvědčení, že jejich dosavadní vynaložené úsilí nepřináší uspokojivé výsledky. Jejich četné stížnosti na malé pochopení mužů hlavně v menších městech se začaly pravidelně objevovat v ženském tisku. Hlavní problém tyto ženy viděly především v rostoucím konzervatismu. Opozice mužů proti volebnímu právu žen byla v letech těsně před válkou stále silná. Jejich argumenty spočívaly především v neschopnosti žen rozumět politice, že je jim politika lhostejná a vůbec jim účast v politice nepřisluší. Ženy si naopak bránili svůj legitimní nárok na získání volebního práva a vyvracely tradiční konzervativní argumenty. Svou obhajobu ve skrze opíraly o nutnou potřebu zajímat se o veřejné záležitosti, jelikož politika a veřejné záležitosti velkou měrou zasahují do života jednotlivců i rodin, a proto by bylo vhodné, aby měly ženy právo do nich zasahovat.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 260.

¹⁵⁷ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 270.

¹⁵⁸ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 273-277.

I přes tyto konzervativní přístupy se nejen sociální demokracie, ale i ostatní politické strany rozhodly na konci prvního desetiletí 20. století ignorovat stávající zvyklosti a přijímaly do svých řad i ženy. Počátkem roku 1912 se uvolnilo místo zemřelého poslance Václava Škardy a Výbor pro volební právo žen začal znovu uvažovat, že by postavil do voleb do českého sněmu ženskou kandidátku. Volební řád z roku 1861, stále platný, s touto možností vůbec nepočítal a tudíž ji ani nezakazoval, ženy tak mohly využít drobné trhliny v zákoně a za svou kandidátku vybraly Boženu Vikovou-Kunětickou.¹⁵⁹ Již od počátku bylo zřejmé, že se jednalo hlavně o demonstraci žen než o jejich zasednutí do poslaneckých lavic, jelikož sněm v roce 1912 nepracoval (a stejně tak roku 1908). Božena Viková-Kunětická slavila úspěch hned v prvním kole a po odstoupení protikandidáta Bohumila Matouška zvítězila i v kole druhém. Její vítězství přilákalo pozornost celého Rakouska i Evropy, neboť se stala první ženou ve střední Evropě, která byla zvolena do zákonodárného sboru, a pro české země to znamenalo významné prvenství.¹⁶⁰

Cizina i veřejnost považovali Boženu Vikovou-Kunětickou jako plnoprávnou poslankyni, i když jí tehdejší místodržitel František Thun odmítl vydat certifikát potvrzující její právoplatné zvolení a umožňující jí vstup do sněmovny. Stanovisko vlády i postoj místodržitele byly k ženskému aktivnímu i pasivnímu volebnímu právu jednoznačně odmítavé, a z toho důvodu Viková-Kunětická vstoupila do další fáze boje o získání svého mandátu. Její spor byl s definitivní platností ukončen v červenci 1913 rozpuštěním zemského sněmu a jejím následným prohlášením v dubnu 1914, ve kterém se zřekla další kandidatury. Vítězství Boženy Vikové-Kunětické a následná povolební situace jasně ukázala nepřipravenost české veřejnosti v otázce zavedení politické rovnoprávnosti žen. Na druhou stranu úspěch ženské kandidátky ve volbách do sněmu zároveň prokázal mimořádnou organizační akceschopnost a vyspělost českého ženského hnutí.¹⁶¹

¹⁵⁹ Čadková, K. – Lenderová, M.: *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006. s. 396-397.

¹⁶⁰ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23.-24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 283-307.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 308-317.

V posledních letech před první světovou válkou se ženské hnutí zúžilo především na boj o politickou rovnoprávnost, a proto chybělo propojení jeho činností s potřebami českého národa jako celku. Ženské hnutí v předvečer války procházelo jistou stagnací a bezradností a začalo se proto orientovat na mezinárodní organizace. Politická oblast byla v podstatě jediná, kde české ženské hnutí spojovalo své síly s mezinárodním politickým hnutím žen. České feministky v této době spolupracovaly s Mezinárodní radou žen, ale nejvíce s Mezinárodní aliancí pro volební právo žen a doufaly v rozvinutí spolupráce s ostatními ženami v habsburské monarchii. Brzy však zjistily, že rozdíly mezi národy rakouské říše jsou natolik výrazné, že nebude snadné je překlenout. Rozpory vznikaly i na samotné půdě mezinárodní organizace v oblasti národnostních otázek nerovnoprávných národů, jelikož pro jejich potřeby měla jen malé pochopení. Ostatně to potvrdil kongres Aliance v Budapešti roku 1913, jehož oficiální stanovisko zůstat v národnostních otázkách menších států neutrální, způsobilo odmítavý postoj slovanských žen. Výsledkem kongresu nakonec bylo usnesení a petice vládám, aby uzákonily volební právo žen.¹⁶²

Veškeré snahy a pokusy českých feministek získat volební právo před rokem 1914 byly neúspěšné. Nová naděje přišla až se vznikem Československé republiky. Masarykova věta „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně a politicky“ se stala součástí Washingtonské deklarace ze dne 18. 10. 1918. Obměna této věty byla obsažena v ústavě Československého státu z února 1920, která ženám zaručila jejich volební práva.¹⁶³

¹⁶² Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 292-293.

¹⁶³ Burešová, Jana: *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001. s. 40, 59.

Ženské sportování

Počátky ženského sportu nejsou jen záležitostí devatenáctého století, protože jeho kořeny nacházíme již v dobách renesance, jež znovuobjevila kult lidského těla. Dámy ze šlechtického prostředí se běžně věnovaly jízdě na koni, házení míčem a střelbě z luku. Do měšťanských vrstev tělesné cvičení proniklo vlivem osvícenské pedagogiky před polovinou 19. století, ale týkalo se výhradně chlapců. A byla to hlavně bohatá buržoazie, která přejímala životní styl šlechty. Do té doby byly hlavním zdrojem pohybu pro většinu žen procházky, korzování a výlety.¹⁶⁴

Rozvoj tělovýchovy a sportu po polovině devatenáctého století v habsburské monarchii dovil stá se rozšiřující trend zájmu o vlastní zdraví a zjištění, že tělesná aktivita je pro zdraví člověka prospěšná. Nicméně přesto zůstávala tělovýchova a sport téměř po celé 19. století doménou mužů. Rozšíření ženských sportovních aktivit naráželo na velké množství stereotypů, které věda ráda podpořila tvrzeními o věčně nemocných, křehkých a slabých ženách. Sport nebyl chápán jako činnost vhodná pro ženy, a proto se v průběhu století rozvíjel pomalu. Aktivní pohyb prosazovaly především mladé a neprovdané dívky ze středních a vyšších vrstev, které měly čas a prostředky věnovat se mu.¹⁶⁵

Rakouské země nesměle následovaly příkladu ostatních sousedních zemí a roku 1849 zavedly tělocvik jako nepovinný předmět na gymnáziích a reálkách a roku 1869 se školskou reformou stal předmětem povinným. Nicméně většina rodičů dívčí tělocvik dlouho odmítala, a tak přišla na řasu lékařská věda, která se pokusila nabourat generové stereotypy, ale konečnému prolomení bariér pomohly nakonec ženy samy.¹⁶⁶

První tělocvičné organizace v českých zemích vznikaly v Praze a nejvýznamnější z nich jednota Sokol, založená roku 1862, výrazně posílila demokratizační a integrační procesy v české společnosti. Sokol vycházel z husitských tradic a brzy se stal vzorem pro

¹⁶⁴ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 144.

¹⁶⁵ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23- 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 244.

¹⁶⁶ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 360.

další obdobné organizace v jiných zemích. V roce 1882 se uskutečnil první všesokolský slet, na němž byl kladen důraz na kvality a krásu jednotlivých cviků a také na pěstování zdraví. Ale jeho nejhlavnější předností bylo, že byl přístupný všem společenským vrstvám bez rozdílu a kladl důraz na vlastenecký a demokratický duch organizace.¹⁶⁷

Hlavními osobami, které se podílely na jeho založení, byli Jindřich Fügner a Miroslav Tyrš. Vycházeli z teorie, že český národ potřebuje fyzicky zdravé lidi, kteří jsou orientovaní na pozitivní hodnoty a to jak osobní, tak národní. Prostřednictvím Sokola začalo do společnosti pronikat vědomí o důležitosti zdraví a o zodpovědnosti za styl života lidí.¹⁶⁸

Přístup do Sokola a do jeho tělocvičných prostor byl ženám po několik desetiletí zakázán. Nasnadě byl zřejmě všeobecně přijímaný názor, podporovaný církví i lékaři, že tělocvik pro ženy není zdravý, ubírá jim na tělesné kráse, působí negativně na jejich reprodukční funkci a že pevné ženino tělo není pro muže atraktivní. Na druhou stranu tytéž autority neměly nic proti nošení pevných šněrovaček a korzetů odpovídající dobové módě nepřirozeně útlých pasů. Jejich argumenty tak byly určovány především stálými předsudky, společností i obchodními zájmy.¹⁶⁹

Přístupu do Sokola se ženy začaly domáhat již rok po jeho založení, ale jejich největším oponentem byl právě Miroslav Tyrš, který neměl zájem měnit stanovy spolku tak, aby byl přístupný i ženám. Nicméně v jejich úsilí je neodradil, ženy se účastnily různých pomocných aktivit, jako byly sbírky peněz nebo vyšívání praporů a krojů. Poté, co jim byl zamítnut vstup, se ženy intenzivně zapojily do cvičení s dětmi. Oddělená cvičení pro chlapce a pro dívky byla zahájena v roce 1866 a Sokol se tím stal první organizací, která dětem umožnila pravidelné cvičení. V evropských zemích od 60. let sílil požadavek na zavedení tělocviku coby povinného předmětu ve školách, protože většina mládeže neměla správně vyvinuté tělo, ani dobré zdraví. Avšak konzervativní přístupy byly stále

¹⁶⁷ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 240.

¹⁶⁸ Lenderová, M.: *K hříchu i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 146.

¹⁶⁹ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 240.

dost silné (v Rakousku to byla především katolická církev), které těmto snahám bránily až do 90. let.¹⁷⁰

Brzy po založení sokolské organizace se ženy pokoušely o založení vlastního ženského Sokola, ale jejich úsilí nepřineslo kýžený výsledek. Nejaktivnějšími bojovnicemi za ženský Sokol byly Klemeňa Hanušová, Karolína Světlá, Sofie Podlipská, Dora Hanušová a jiné. Rozhodly se proto pro založení Tělocvičného klubu paní a dívek v roce 1869 a nápomocní jim v tom byli Miroslav Tyrš a Cibor Helcelet. Vznik klubu zaznamenal téměř okamžitý úspěch a svou činnost rychle rozšiřoval, i když vyvolal i negativní reakce odvolávající se na to, že tělocvik připraví dívky o půvab, je nebezpečný budoucímu mateřství, škodí organismu a z žen se stanou mužatky. I přes to se ženská tělovýchova nakonec prosadila, protože ji svou autoritou zaštitil Sokol. Tělocvičný klub se stejně jako Sokol orientoval na vlastenecké a demokratické ideje a navíc na uznání rovnoprávnosti mužů a žen. První předsedkyní se stala Kateřina Fügnerová, budoucí Tyršova manželka, ale jeho skutečnou představitelkou byla Klemeňa Hanušová, která roku 1877 dokonce vydala knihu *Dívčí tělocvik*. Spolek se mimo vlastní cvičení zaměřil i na výchovnou funkci, protože připravoval budoucí učitelky na vyučování povinného předmětu tělesné výchovy na školách.¹⁷¹

První česká ženská sokolská jednota vznikla nakonec ve Vídni, kde v té době žilo asi čtvrt milionu Čechů. Ze začátku byla součástí ženského Turnvereinu (první německá celoříšská tělovýchovná organizace),¹⁷² ale pro panující konflikty a neshody české ženy po dvou letech v roce 1899 založily svou vlastní sokolskou jednotu. Na českém území první ženská jednota vznikla roku 1900 na Vyšehradě, odkud se rychle šířila i do ostatních měst. Dva roky po jejím založení v českých zemích existovalo asi šedesát sdružení s více jak dvěma tisíci členkami. Mezi ně patřily hlavně ženy mladší, neprovdané a učitelky. Účast byla otevřená všem, i když bylo pravdou, že ženy v Sokole měly často vyšší vzdělání než průměrné ženy. Nižší společenské vrstvy se těchto aktivit většinou neúčastnily.¹⁷³

¹⁷⁰ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 241.

¹⁷¹ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 364-365.

¹⁷² Tamtéž, s. 360.

¹⁷³ Neudorfllová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 242

Mužské vedení Sokola nijak zvlášť vznik ženských jednot nepodporovalo, spíše se zdá, že bylo postaveno před hotovou věc. Dlouhodobým sporem mezi ženami a vedením Sokola bylo prosazení rovnoprávnosti žen s muži a o důraznější demokratizaci. Odpůrci ženské rovnoprávnosti argumentovali, že ženy nemají přirozenou schopnost k disciplíně a často se hašteří. Plnou rovnoprávnost zde ženy nikdy nedosáhly, i když odpor vůči jejich zrovnoprávnění postupně slábl.¹⁷⁴

První veřejné cvičení žen proběhlo roku 1898 a sklidilo velký obdiv a nadšení. Poté začalo postupovat včleňování ženského Sokola do mužského i přes konzervativní opozici rychleji. Ženy si v zájmu větší rovnoprávnosti prosadily, aby mužští cvičitelé byli v ženských oddílech nahrazeni ženami a aby se změnil charakter ženského cvičení a byl jiný než mužský. První sokolský slet za účasti žen proběhl roku 1902 a ženy na něm sklidily obrovský úspěch. Žádná kritika již proti nim nevystoupila a navíc si tím pojistily účast na všech dalších sletech.¹⁷⁵

Před první světovou válkou Sokol čítal asi 20 500 žen a 120 000 mužů. Ženy dosáhly velkých úspěchů v oblasti rovnoprávnosti i ve zvýšení statutu a pravomocí v ženských jednotách, i když plného zrovnoprávnění před rokem 1914 nedosáhly.

Od druhé poloviny století si na stále větší oblibě získávala turistika snadno dostupná i ženám. Jejím předchůdcem byly výlety do přírody často spojovány s památnými místy nebo s poutěmi. Tyto akce byly předvojem budoucích turistických pochodů, byly kratší, časově méně náročné, bez speciálních příprav a oblečení. Obvykle se jezdilo v pánském doprovodu či s celou společností, neboť muži měli být ženám nápomocni.¹⁷⁶

V devadesátých letech se ženám otevřela nová sportovní disciplína – cyklistika. Až doposud sporty, kterým se ženy věnovaly, nepotřebovaly žádné zvláštní úpravy oblečení a postačil jim jednoduchý oděv. Ale s nástupem cyklistiky dochází k převratné změně, jelikož nošení sukni bylo krajně nevhodné a nebezpečné. Cyklistika byla první sportovní disciplína, která definitivně prolomila tabu kalhot v dámském oděvu. Jízdní kolo

¹⁷⁴ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23- 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 246.

¹⁷⁵ Neudorřlová, Marie: *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999. s. 243-245.

¹⁷⁶ Lenderová, M.: *K hříchů i k modlitbě*. Žena v minulém století. Mladá fronta, 1999. s. 148.

tak s konečnou platností dobylo i poslední mužský atribut a přivedilo převrat v ženské módě.¹⁷⁷

Od druhé poloviny století získávalo v letních měsících na oblibě koupání v přírodě a pálkové hry, předcházející tenisu. V zimě se ženy mohly věnovat bruslení a na přelomu 19. a 20. století se na zasněžených svazích objevovaly také první lyžařky. Některé sportovní aktivity – např. šerm, jezdeckví a tenis - si držely svou exkluzivitu a věnovaly se jim pouze vyšší společenské vrstvy.¹⁷⁸

Tělovýchova a sport významným způsobem napomohly emancipačnímu procesu žen a dokázaly ovlivnit její společenské postavení. Narušily stereotypy o méněcennosti ženského pohlaví a dokázaly ženu obléci do kalhot. Ženy se ujaly většiny sportů doposud ovládanými muži a ze sportu se do první světové války stala téměř masová záležitost.

¹⁷⁷ Lenderová a kol.: *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010. s. 366.

¹⁷⁸ Vojáček, Milan: *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23- 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007. s. 247-249.

Závěr

Ženské emancipační hnutí se v devatenáctém století rozvíjelo po celé Evropě a v každé jednotlivé zemi se utvářelo podle vlastních podmínek a charakteru daného národa. Rozvíření myšlenek o rovnocennosti a rovnoprávnosti lidí, které se postupem času staly základní hybnou silou ženského emancipačního úsilí, můžeme najít u zrodu myšlenek známých osvícenských filozofů, v původním křesťanství a v počátečních ideálech Velké francouzské revoluce. Postupem času se požadavky emancipovaných žen rozrostly v důsledku potřeby o ekonomické i politické aspekty.

Ženy v devatenáctém století začaly postupně přicházet k poznání, že tradiční přístupy rozdělení rolí ve společnosti jsou nesprávné a nespravedlivé. Tuto představu o ženě jako o bytosti svými schopnostmi nerovnocenné s mužem, a tudíž po zásluze nerovnoprávné, byla čím dál víc nabourávána a prolamována. Prvním krokem žen na cestě k emancipaci byla obhajoba rovnocennosti s muži zahrnující všechny oblasti života. Nespravedlivé přístupy k ženám měly být odstraněny ze všech oblastí soukromého a veřejného života.

Na obraz ženy vzdělané, pracující a někdy i demonstrující svou vzdělanost a racionalitu společnost pohlížela jako na mužatky, někdy také hanlivě přezdívané jako třetí pohlaví. Rozvíjející se ženské hnutí v devatenáctém století získalo nečekaného spojence – dekadenci. Tyto dvě hnutí sjednocovala společná nechuť k dosavadní interpretaci ženy. V průběhu století byl proto zahájen tzv. proces individualizace ženy, v jehož rámci zároveň docházelo k de-representaci, jinými slovy k rozpadu předem vymezených obrazů žen. A proto bylo na druhou stranu nutno hledat nové jistoty a nové definice ženy. Bod, od kterého se vše odvíjelo, bylo mateřství, jelikož to tvoří jednu z nejsilnějších generových vymezení ženy.¹⁷⁹

České ženské hnutí v 19. století si jako hlavní cíl nekladlo požadavek politického zrovnoprávnění, ale snažilo se ženám zajistit přístup ke vzdělání a tím otevřít cestu k finančnímu zajištění a ke zlepšení jejich životních podmínek. Emancipace v českém prostředí nenesla známky radikalismu a nechtěla se od mužů odtrhávat, naopak muži

¹⁷⁹ Heczková, Libuše: *Píšíci Minervy*. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky. Praha: FFUP, 2009. s. 18.19.

často patřili k zastáncům a kolegům ženských emancipačních snah. Ženské hnutí, které probíhalo zároveň s utvářením občanské společnosti, si kladlo za cíl osvobodit ženu od předsudků, nevědomosti a izolace. Na konci tohoto procesu měla být nová žena – vzdělaná, zodpovědná za svůj život, schopná vést domácnost a pracovat mimo rodinu. Většinu žen angažujících se v emancipačním hnutí tvořily vdané ženy, finančně zabezpečené, které se tak mohly věnovat spisovatelské činnosti nebo spolkovým aktivitám.

Feminismus devatenáctého století bylo přesně vymezené hnutí, ve kterém nešlo jen o zlepšení postavení žen, ale celkově o zlepšení vztahů mezi muži a ženami. Ženské hnutí po celé Evropě kladlo požadavky na změnu v oblasti vzdělání, placené práce, manželského práva a politické sféry, jež měla předefinovat postavení žen ve společnosti po stránce ekonomické a právní. Feministky nechtěly svrhnout dosavadní společenský řád, ale toužily po zásadních změnách, které by jim v novém společenském ovzduší umožnily pracovat, zrovnoprávnily je a uznaly jejich práva. Přesto, že feministické aktivistky do první světové války působily mimo politickou sféru a v podstatě neměly žádnou politickou moc, dosáhly za velmi krátkou dobu značných výsledků. Feministické hnutí se tak za poměrně krátkou dobu stalo velmi úspěšným hnutím.

Prameny a literatura

Abramsová, Lynn. *Zrození moderní ženy*. Evropa 1789-1918. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005

Bahenská, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách*. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století. Praha: Slon, 2005

Bahenská, M. a kol. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav, 2010.

Bocková, Gisela. *Ženy v evropských dějinách od středověku do současnosti*. Praha: Lidové noviny, 2007.

Bologne, Jean-Claude. *Svatby*. Dějiny svatebních obřadů na Západě. Praha: Volvox globator 1997.

Burešová, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: UPOL, 2001.

Čadková, K. – Lenderová, M. *Dějiny žen aneb evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006.

Eislerová, Riane. *Číše a meč, agrese a láska aneb žena a muž v průběhu staletí*. Praha: Lidové noviny, 1995.

Heczková, Libuše. *Píšící Minervy*. Vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky. Praha: FFUP, 2009.

Horská, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha: NLN, 1999.

Horská, P. – Kučera, M. a kol. *Dětství, rodina, stáří v dějinách Evropy*. Praha: Panorama, 1990.

Horská-Vrbová, Pavla. *Kapitalistická industrializace a středoevropská společnost*. Praha: Academia, 1970.

Kádner, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Praha: Sfinx, 1929.

Klabouch, Jiří. *Manželství a rodina v minulosti*. Praha: Orbis, 1962.

Kopáč, Jaroslav. *Dějiny české školy a pedagogiky v letech 1867-1914*. Brno: Univerzita J.E.Purkyně, 1968.

Kuzmin, Michail. *Vývoj školství a vzdělávání v Československu*. Praha: Academia, 1981.

Lenderová, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Mladá fronta, 1999.

Lenderová, M. – Jiránek, T. – Doušová, H. *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století*. 1. díl: Dějiny hmotné kultury. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2001.

Lenderová, M. a kol. *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha: Univerzita Karlova, 2002.

Lenderová a kol. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010.

Malínská, Jana. *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na začátku 20. století*. Praha: Libri, 2005.

Neudorfflová, Marie. *České ženy v 19. století*. Praha: Janua, 1999.

Neumann, S. K. *Dějiny ženy*. Populárně sociologické, etnologické a kulturně historické kapitoly. Praha: OtakarII., 1999.

Tomeš, Josef. *Ženy ve spektru civilizací*. K proměnám žen ve vývoji lidské společnosti. Praha: Slon, 2009.

Utrio, Kaari. *Dcery Eviny*. Historie evropské ženy. Havlíčkův Brod: Hejkal 1994.

Veselá, Zdena. *Vývoj českého školství*. Praha: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1988.

Vodáková, Alena. *Rod ženský*. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme? Praha: Slon 2003

Vojáček, Milan. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Sborník příspěvků z konference uspořádané ze dne 23- 24. 11 2006 Národním archivem ve spolupráci s Archivem hlavního města Prahy. Praha: Scriptorium, 2007.

Vošahlíková, Pavla. *Jak se žilo za časů Františka Josefa I*. Praha: Svoboda, 1996.

Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích II. Praha: Diderot, 1999.

Elektronické zdroje

Přispěvatelé Wikipedie. Osvícenství. (cit. 2012-04-02). Dostupné z:

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Osv%C3%ADcenstv%C3%AD>

Přispěvatelé Maturity. Velká francouzská revoluce. (cit. 2012-04-02). Dostupné z:

<http://maturita.cz/referaty/referat.asp?id=5280>

BROŽ, Jindřich. *Feminismus: ideologie směřující k totalitarismu*. 1999. (cit. 2012-04-02).

Dostupné z: <http://feminismus.stylove.com/>

ANOTACE

Jméno a příjmení:	Veronika Rozkošná
Katedra:	Společenských věd
Vedoucí práce:	PhDr. Petra Zimy, Ph.D.
Rok obhajoby:	2012

Název práce:	Problematika ženské emancipace v českých zemích v 19. století
Název v angličtině:	The problem of female emancipation in the czech country in the 19th century
Anotace práce:	Práce se zabývá počátky nerovností mezi pohlavími, nástupem ženské emancipace v 19. století a okolnostmi jejího vzniku a průběhu. Nahlíží do oblasti ženského vzdělávání, spolkové činnosti, boji o ženská povolání a boji za politická práva.
Klíčová slova:	Feminismus, ženské hnutí, rovnoprávnost, dívčí vzdělávání, ženské spolky, politická práva
Anotace v angličtině:	The thesis deal with beginning of gender inequality, emergence of women's emancipation in 19th century and circumstances of its origin and process. It looks at the area of women's education, association activities, struggle for women's occupation and the struggle for political rights.
Klíčová slova v angličtině:	Feminism, women's movement, equality, girls education, women's associations, political rights
Rozsah práce:	76 stran
Jazyk práce:	čeština